

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ**

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

**ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ
ΣΧΕΣΕΩΝ**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΚΑΙ
ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ»**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ – ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ
ΕΛΛΑΔΑΣ (1964 – 2016)**

ΒΑΡΓΙΑΝΙΤΗ ΕΛΕΝΗ

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2017

FACULTY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

**DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE AND
INTERNATIONAL RELATIONS**

**POSTGRADUATE STUDY PROGRAM «GOVERNANCE AND PUBLIC
POLICIES»**

POSTGRADUATE PROJECT

**THE RELATIONS OF TURKEY – THE EUROPEAN UNION AND THE
ROLE OF GREECE (1964 – 2016)**

VARGIANITI ELENI

SEPTEMBER 2017

Copyright © Βαργιανίτη Ελένη, 2017

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας έρευνας, εξ' ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΟΨΗ	4
ABSTRACT	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο : ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο : ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ - ΤΟΥΡΚΙΑΣ	8
2.1. Η ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΤΗΣ ΑΓΚΥΡΑΣ (1964) - Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΤΕΛΩΝΕΙΑΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ	8
2.2. Η ΣΥΝΟΔΟΣ ΚΟΡΥΦΗΣ ΤΟΥ ΛΟΥΞΕΜΒΟΥΡΓΟΥ (1997) – Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ	10
2.3. Η ΣΥΝΟΔΟΣ ΚΟΡΥΦΗΣ ΤΟΥ ΕΛΣΙΝΚΙ (1999)–ΕΝΤΑΞΙΑΚΕΣ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ .	14
2.4. ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο : Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΗΝ ΣΧΕΣΗ ΤΟΥΡΚΙΑΣ-Ε.Ε.	19
3.1. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ (1974-1980)	19
3.2. ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΩΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΤΗΣ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ – Ε.Ε (1980-2000)	22
3.3. Η ΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΣΧΕΣΗ ΤΟΥΡΚΙΑΣ-Ε.Ε (2000-2016).....	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο : ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	32
4.1. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	32
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	34

ΣΥΝΟΨΗ

Σκοπός της έρευνας είναι να μελετήσει και να αναδείξει, αφενός τους ιστορικούς και πολιτικούς παράγοντες που καθόρισαν και διαμόρφωσαν τις σχέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης με την Τουρκία και αφετέρου τον ρόλο που διαδραμάτισε η Ελλάδα και η ελληνική διπλωματία στη διαμόρφωση των ευρωτουρκικών σχέσεων. Η έρευνα θα επιχειρήσει να δώσει απαντήσεις στο ποιοι παράγοντες είναι εκείνοι που καθορίζουν τις διμερείς σχέσεις Ε.Ε. - Τουρκίας και ποία η στάση και η συμβολή της Ελλάδας στις σχέσεις μεταξύ τους.

Στο πρώτο κεφάλαιο, αναφέρονται συνοπτικά τα στάδια της ευρωπαϊκής πορείας της Τουρκίας, και η σχέση της με την Ελλάδα. Εκτενέστερη περιγραφή των γεγονότων γίνεται στο δεύτερο κεφάλαιο με σημείο αναφοράς την Συμφωνία της Άγκυρας το 1964 μέχρι και το 2016 και τις σύγχρονες πολιτικές εξελίξεις.

Το τρίτο κεφάλαιο πραγματεύεται τον ρόλο που διαδραμάτισε η ελληνική πολιτική στην πορεία της Τουρκίας προς την Ε.Ε. Το χρονικό πλαίσιο χωρίζεται σε δύο περιόδους. Την περίοδο πριν την ελληνική ένταξη στις Κοινότητες και την τουρκική εισβολή στην Κύπρο το 1974, και την περίοδο 1980 μέχρι και το 2016.

Τέλος, στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται περιγραφική αναφορά των όσων έχουν εξετασθεί σε προηγούμενα κεφάλαια σχετικά με την πορεία της Τουρκίας από την αίτηση ένταξης της στην Ε.Κ και το χρονικό των διμερών σχέσεων, καταγράφοντας και ορισμένες παρατηρήσεις σχετικά με τον ρόλο της Ελλάδας στην εξέλιξη των ευρωτουρκικών σχέσεων.

Η έρευνα θα αντλήσει πρωτογενές υλικό από ευρωπαϊκές αποφάσεις, δηλώσεις αξιωματούχων επίσημα έγγραφα της Επιτροπής αλλά και δευτερογενές υλικό από βιβλία, επιστημονικά άρθρα

ABSTRACT

The objective of this research is to study and highlight the historical and political factors that defined and shaped the European Union's relation with Turkey, and the role played by Greece and the Greek diplomacy in the shaping of Euro-Turkish relations. The research will attempt to answer what factors determine the bilateral relations between the E.U and Turkey, and which is the position and the contribution of Greece to the relationship between them.

The first chapter summarizes the stages of Turkey's path in the Union and the role of Greece in this path. A more detailed description of the facts is been held in the second chapter with the Ankara Agreement as a starting point in 1964 until 2016, and the current political developments.

The third chapter illustrates the role of Greek politics in Turkey's effort to access the E.U. The time frame is divided in two periods. The first period starts in 1974 before the Greek accession and ends in 1980, and the second starts in the 1980 and ends in 2016.

Finally, in the fourth chapter there is a description of what has been discussed in previous chapters about Turkey's application for accession, and also about the role of Greece in the development of Euro-Turkish relations.

The research will use primary material from European decisions, official statements and documents from the European Commission, as well as secondary material from books and scientific articles.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο : ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ε.Ο.Κ είχε ως βασικό στόχο την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, και από την ίδρυση της μέχρι και την σημερινή της σύσταση ως Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί την οικονομική και πολιτική ένωση κρατών-μελών της Ευρώπης. Η ιδέα του ευρωπαϊκού οικοδομήματος ήταν απόρροια των μακροχρόνιων αναταραχών στην Ευρώπη και αποσκοπούσε στην εξάλειψη του πολέμου, την ενίσχυση της δημοκρατίας αλλά και την οικονομική αναδιάρθρωση της Ευρώπης. Στα πλαίσια της ευρωπαϊκής ενοποίησης δημιουργήθηκε και η σχέση της Ε.Ο.Κ με την Τουρκία, η οποία ήθελε να γίνει μέρος του ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Η σχέση Τουρκίας Ε.Ο.Κ ξεκίνησε επίσημα το 1959 όπου και η πρώτη υπέβαλε αίτηση σύνδεσης στις Κοινότητες. Η συμφωνία σύνδεσης τέθηκε σε ισχύ το 1964. Από την συμφωνία σύνδεσης μέχρι και σήμερα οι διμερείς σχέσεις μεταξύ τους υπήρξαν αρκετά ταραχώδεις. Η Τουρκία υπέβαλε αίτηση ένταξης το 1987 και αναγνωρίστηκε ως υποψήφια χώρα το 1999 στη σύνοδο κορυφής του Ελσίνκι. Από το 1999 μέχρι και σήμερα η Τουρκία δεν έχει καταφέρει να γίνει κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Βασικό εμπόδιο στην πορεία της στέκεται αρχικά η αδυναμία της να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το κοινοτικό κεκτημένο και τα καθήκοντα που τις έχουν δοθεί από τις συμφωνίες που έχει συνάψει με την Ε.Ε. Οι τελευταίες εξελίξεις που διαδραματίστηκαν στο εσωτερικό της χώρας με την απόπειρα πραξικοπήματος και την πρωτοφανή υποβάθμιση του κράτους-δικαίου από την τουρκική κυβέρνηση ώθησε την Ε.Ε να παγώσει ξανά την διαπραγματευτική διαδικασία προσχώρησης.

Εκτός από την μεταρρυθμιστική αδυναμία της Τουρκίας, ανασταλτικό παράγοντα στην πορεία της προς την Ε.Ε έχει αποτελέσει η Ελλάδα και οι μακροχρόνιες τριβές μεταξύ των δυο χωρών, καθώς οι σχέσεις τους πέρασαν από πολλά επίπεδα διακυμάνσεων και σημαντικών κρίσεων. Οι αλληπάλληλες τουρκικές παραβιάσεις εις βάρος της ελληνικής εθνικής επικράτειας, και το ζήτημα της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο, αποτελούν ασυμβίβαστη συμπεριφορά για ένα κράτος. Ως κράτος-μέλος της Ε.Κ η Ελλάδα εκμεταλλεύτηκε την θέση της στην Κοινότητα για να εμποδίσει το μέλλον της Τουρκίας στην Ε.Ο.Κ. Η εργασία παρουσιάζει συνοπτικά την ελληνική στάση στην ευρωπαϊκή πορεία της Τουρκίας και κάνει αναφορά στην στάση της ελληνικής πολιτικής στο συγκεκριμένο θέμα και την μετατόπιση της στην αίτηση ένταξης της Τουρκίας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι από την στιγμή της ανακήρυξης της Τουρκίας ως υποψήφια προς ένταξη χώρα η Ελλάδα παύει να αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα αλλά διαδραματίζει επικουρικό ρόλο για την τουρκική ένταξη.

Η εργασία προσπαθεί να καταγράψει μέσω των ιστορικών γεγονότων την διαδικασία που ακολούθησε η Τουρκία στην Ε.Ε από το 1964 μέχρι και το 2016, να καταδείξει τα προβλήματα που

προέκυψαν και να δώσει απαντήσεις αναφορικά με την στάση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.

2.1. ΑΙΤΗΣΗ ΠΡΟΣΧΩΡΗΣΗΣ – Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΤΕΛΩΝΕΙΑΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Οι Συμφωνίες Σύνδεσης αποτελούν τις επίσημες διμερείς συμφωνίες μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των υποψήφιων χωρών και δημιουργούν το κύριο πλαίσιο για την παρακολούθηση και την σταδιακή υιοθέτηση του κοινοτικού κεκτημένου από τα υποψήφια μέλη¹. Το χρονικό των σχέσεων της Τουρκίας με την τότε Ευρωπαϊκή Κοινότητα (Ε.Ο.Κ.) ξεκινάει με την υποβολή αίτηση σύνδεσης της Τουρκίας στην Κοινότητα τον Ιούλιο του 1959, χωρίς καμία ενημέρωση του τουρκικού λαού καθώς δεν είχε προηγηθεί καμία κοινοβουλευτική ενημέρωση και έγκριση. Αυτή η στάση της τουρκικής κυβέρνησης χαρακτηρίστηκε ως αντανάκλαστική αντίδραση του διπλωματικού ανταγωνισμού της με την Ελλάδα η οποία είχε ήδη υποβάλει αίτηση σύνδεσης με την Κοινότητα. Οι λόγοι για τους οποίους η Τουρκία επιδίωξε σύνδεση με τις Κοινότητες, πέραν του εθνικο-πολιτικού παράγοντα που προαναφέρθηκε, ήταν ποικίλοι². Αρχικά, ο οικονομικός παράγοντας ο οποίος υπήρξε πρωταρχικής σημασίας για την τουρκική κυβέρνηση καθώς εκείνη την περίοδο η χώρα μαστιζόταν από οικονομική κρίση εξαιτίας, κυρίως της πολιτικής γραμμής που ακολουθούσε το κόμμα του Μεντερές. Το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1960 και η ανατροπή της κυβέρνησης Μεντερές από μια ομάδα στρατιωτικών ανέκοψαν τις σχέσεις Τουρκίας - Ε.Ο.Κ. και η διαδικασία σύνδεσης πάγωσε. Οι σχέσεις Ευρωπαϊκής Κοινότητας και Τουρκίας δεν ακολούθησαν μια γραμμική πορεία κυρίως λόγω της τουρκικής πλευράς, καθώς ανέκυψαν πολλά προβλήματα στο εσωτερικό της χώρας κατά την περίοδο εκείνη³.

Η συμφωνία σύνδεσης που την ονομάζουμε και ως «Η συμφωνία της Άγκυρας» υπογράφεται στις 12/9/1963 και τέθηκε σε ισχύ στις 1/12/1964. Αποτελεί το νομικό πλαίσιο για

¹ Μαραβέγιας, Ν. (2007). *Νέα Ευρωπαϊκή Ένωση*. Αθήνα: Θεμέλιο, σελ. 584-590

² Font, N. (2007). *Turkey's accession to the EU: interests, ideas and path dependence*. Universitat Autònoma, Βαρκελώνη.

³ Hughes, K. (2004). *TURKEY AND THE EUROPEAN UNION: JUST ANOTHER ENLARGEMENT? EXPLORING THE IMPLICATIONS OF TURKISH ACCESSION*. Standard & Poor's Financial Services LLC, Νέα Υόρκη, σελ. 30-45

τις σχέσεις Ε.Ο.Κ. και Τουρκίας και πρόκειται για ένα σύστημα διεθνών συμφωνιών οι οποίες υπογράφηκαν ταυτόχρονα. Επίσης, στη συμφωνία σύνδεσης αναφέρεται ρητώς (προοίμιο και άρθρο 28⁴) και η δυνατότητα μακροπρόθεσμης προσχώρησης της Τουρκίας στην Ε.Ο.Κ. Η συμφωνία της Άγκυρας προέβλεπε τρεις επιμέρους φάσεις (προπαρασκευαστική, μεταβατική και οριστική) (Ε.Ε 3687/64, 29.12.64, σελ49). Επίσης, στη συμφωνία επισυνάφθηκε και το Προσωρινό Πρωτόκολλο κατά την περίοδο της μεταβατικής φάσης, στο οποίο ορίζεται το Συμβούλιο Σύνδεσης ως εξεταστικό όργανο της οικονομικής κατάστασης της Τουρκίας, το οποίο θα είναι σε θέση να θεσπίζει διατάξεις υπό μορφή πρόσθετου Πρωτοκόλλου, οι οποίες θα προσδιόριζαν «τις προϋποθέσεις, τον τρόπο και τον ρυθμό» πραγματοποίησης των στόχων της μεταβατικής περιόδου⁵. Βάσει της διαδικασίας αυτής, η Ε.Ο.Κ διατηρούσε το δικαίωμα είτε να αναστείλει είτε να τροποποιήσει τον τρόπο που εφαρμόζονται οι διατάξεις της μεταβατικής φάσης⁶). Η συμφωνία βασίστηκε σε τρεις βασικούς πυλώνες: την τελωνειακή ένωση, την ελεύθερη κυκλοφορία εργαζομένων και την χρηματοδοτική βοήθεια. Το βασικό μέλημα της συμφωνίας αυτής βέβαια, υπήρξε η ολοκλήρωση μιας τελωνειακής ένωσης που θα έπρεπε να επιτευχθεί σε τρία στάδια⁷. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως η συγκεκριμένη συμφωνία έμοιαζε με την συμφωνία των Αθηνών μεταξύ Ελλάδας και Ε.Ε., καθώς προβλεπόταν δυνατότητα για μια μελλοντική ένταξη στην Ένωση.

Η πρώτη φάση ονομάστηκε προπαρασκευαστική, σύμφωνα με το άρθρο 2 θα είχε διάρκεια πέντε ετών. Έληξε το 1973 και έδινε βάση κυρίως στον εμπορικό και χρηματοδοτικό τομέα. Η μετάβαση από το προπαρασκευαστικό στάδιο στην μεταβατική φάση πραγματοποιήθηκε με το πρόσθετο πρωτόκολλο του 1973 όπου αφορούσε τις προϋποθέσεις και τον τρόπο της ολοκλήρωσης της φάσης αυτής, και με αυτή τη φάση τα μέρη θα εισέρχονταν στο κυρίως καθεστώς σύνδεσης⁸. Η φάση αυτή δεν θα μπορούσε να υπερβεί τα δώδεκα χρόνια εκτός και αν τα συμβαλλόμενα

⁴ Η Συμφωνία Σύνδεσης. (2017, 20 Φεβρουαρίου). Ανακτήθηκε από http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-95-26_el.htm

⁵ Συμφωνία συνδέσεως Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας- Τουρκίας. (1963, 23 Δεκεμβρίου). Ανακτήθηκε από <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A21964A1229%2801%29>

⁶ Πολυχρονίδη, Κ. (2001). *Η Ελλάδα και το ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Σιδέρη, σελ. 286

⁷ Bahri, K. (2008). *The Relations of Turkey with the European Union: Candidate Forever?*, Centre for European Studies (CES) σελ. 167

⁸ Özer, Y. (2012). *Turkey and the European Union: Processes of Europeanisation*. Farnham, United Kingdom: Ashgate Publishing

μέρη αποφάσιζαν διαφορετικά. Σύμφωνα με το άρθρο 4, της συμφωνίας, η μεταβατική φάση αφορούσε τόσο την τελωνειακή ένωση όσο και διάφορες πτυχές της τουρκικής πολιτικής οι οποίες έπρεπε να εξομαλυνθούν με τα κοινοτικά δεδομένα. Η οριστική φάση θα άρχιζε μετά το τέλος της μεταβατικής φάσης.

Οι πολιτικές εξελίξεις κατά την δεκαετία του '70 εμπόδισαν την πρόοδο στις διμερείς σχέσεις Τουρκίας και Ε.Ο.Κ. Η τουρκική πλευρά δεν κατάφερε να εκπληρώσει τους στόχους της εξαιτίας πολλαπλών προβλημάτων στο εσωτερικό της χώρας. Το πρώτο ρήγμα στην μεταξύ τους σχέση θεωρήθηκε το πραξικόπημα του 1971². Η κατάσταση συνέχισε να οδεύει προς το χειρότερο με την συνεχή άνοδο δεξιών εθνικιστικών ιδεών και απόψεων απομακρύνοντας το ευρωπαϊκό όνειρο, όπως και με την συνεχιζόμενη κακή οικονομική κατάσταση της χώρας που την εμπόδιζε να εφαρμόσει μεγάλο αριθμό διατάξεων της Συμφωνίας. Το 1975, ο κυβερνητικός τούρκος εταίρος Εμπαρκάν δήλωσε κάθετα την αντίθεση του για την τουρκική ένταξη στην Ε.Κ και απείλησε με πτώση της τουρκικής κυβέρνησης εάν γινόταν διαφορετικά. Οι αποφάσεις που πάρθηκαν στις Βρυξέλλες υπέρ της Τουρκίας διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην αναθέρμανση των σχέσεων τους, γεγονός που δεν κράτησε για πολύ ακόμα. Την ίδια χρονιά η ευρωτουρκική σχέση δέχτηκε το ύστατο πλήγμα, το πραξικόπημα του 1980 υπό τον Κενάν Εβρέν, το οποίο αποξένωσε πλήρως την Τουρκία από την δυτική Ευρώπη σε επίπεδο πολιτικής⁹.

Στις 14 Απριλίου 1987, η Τουρκία υπό την κυβέρνηση Οζάλ ζήτησε να ενταχθεί πλήρως στην Ε.Ο.Κ. Η αίτηση της Τουρκίας θεωρήθηκε ως «πρόωρη» και για αυτόν το λόγο η Επιτροπή την απέρριψε, ωστόσο πρότεινε μια σειρά μέτρων για την περαιτέρω σύσφιξη των μεταξύ τους σχέσεων. Η Κοινότητα στη γνώμη που δημοσίευσε στις 5 Φεβρουαρίου 1990 θεωρούσε τότε ότι οι σχέσεις μεταξύ Τουρκίας και Ε.Ο.Κ θα έπρεπε να αναπτυχθούν βάσει της συμφωνίας της Άγκυρας, αλλά ότι η Τουρκία δεν πληρούσε τα κριτήρια ένταξης.

Συμπερασματικά, προτείνει μια σειρά από μέτρα (το λεγόμενο πακέτο Matutes), μέτρα που ουσιαστικά αύξαναν τις προσπάθειες για την επίτευξη μιας τελωνειακής ένωσης και είχε ως στόχο την ενίσχυση των σχέσεων Ε.Ο.Κ και Τουρκίας. Το πακέτο περιελάμβανε τέσσερα ειδικά μέτρα για την επίτευξη της σύσφιξης των διμερών σχέσεων. Το πρώτο μέτρο αφορούσε την ολοκλήρωση της τελωνειακής ένωσης, το δεύτερο την εντατικοποίηση της οικονομικής συνεργασίας, το τρίτο αφορούσε την εφαρμογή μέτρων για την βιομηχανική και τεχνολογική συνεργασία, και το

⁹ Γρηγοριάδης, Ι. Ν. (2011). *Η πρόκληση του εξευρωπαϊσμού : τουρκική πολιτική κουλτούρα και Ευρωπαϊκή Ένωση*. Αθήνα: Εκδόσεις Σιδέρη, σελ. 69

τελευταίο αναγκαίες ρυθμίσεις σχετικά με την ενίσχυση των πολιτικών και πολιτιστικών δεσμών¹⁰.

Η τελευταία φάση της Συμφωνίας Σύνδεσης ήταν η τελωνειακή ένωση. Το 1995 υπογράφηκε και το 1996 τέθηκε σε ισχύ¹¹. Η Τουρκία υπήρξε η πρώτη χώρα η οποία είχε συνάψει τελωνειακή ένωση με την Ε.Ε. χωρίς να είναι πλήρες μέλος. Στις 6/3/1995, στο πλαίσιο του Συμβουλίου Γενικών Υποθέσεων επιτεύχθηκε πολιτική συμφωνία για την υπόθεση της τελωνειακής ένωσης, η οποία είναι γνωστή και ως «το πακέτο της 6^{ης} Μαρτίου»¹². Σύμφωνα με το άρθρο 2, παρ. 2, βασική αρχή της συμφωνίας υπήρξε η βαθμιαία σύσταση της τελωνειακής ένωσης μεταξύ των μερών. Η εγκαθίδρυση μιας τελωνειακής ένωσης προϋπέθετε και την υιοθέτηση ορισμένων πολιτικών στον εμπορικό τομέα. Βασικές αρχές που θα έπρεπε να εφαρμοστούν στο τουρκικό εμπορικό δίκαιο υπήρξαν η κατάργηση των δασμών όπου σύμφωνα με το άρθρο 7 της συμφωνίας δεν θα επιτρεπόταν η αύξηση των ήδη εισπραττόμενων εισαγωγικών ή εξαγωγικών δασμών κατά την έναρξη ισχύος του πρόσθετου πρωτοκόλλου, η υιοθέτηση κοινού δασμολογίου από την Τουρκία έναντι τρίτων χωρών, η διαρρύθμιση κρατικών μονοπωλίων εμπορικού χαρακτήρα όπως και η ελεύθερη κυκλοφορία εργαζομένων¹³.

2.2. Η ΣΥΝΟΔΟΣ ΚΟΡΥΦΗΣ ΤΟΥ ΛΟΥΞΕΜΒΟΥΡΓΟΥ – ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ

Το 1997 πραγματοποιήθηκε η Σύνοδος Κορυφής του Λουξεμβούργου, η οποία υπήρξε κρίσιμη σημασίας για το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθότι αποφασίστηκε η έναρξη ενταξιακών διαπραγματεύσεων για την Κύπρο, την Μάλτα και δέκα ακόμη χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης¹⁴. Η Τουρκία δεν συμπεριλήφθηκε στις χώρες προς ένταξη, γεγονός

¹⁰ Ülger, I. K. (2016). *The European Union's Role in Turkey's Social Transformation*. Πανεπιστήμιο Kocaeli, Kocaeli, Τουρκία, σελ. 77-79

¹¹ Απόφαση αριθ. 1/95 του συμβουλίου σύνδεσης ΕΚ-Τουρκίας της 22ας Δεκεμβρίου 1995 για την εφαρμογή της οριστικής φάσης της τελωνειακής ένωσης. (1995, 22 Δεκεμβρίου). Ανακτήθηκε από [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21996D0213\(01\):EL:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21996D0213(01):EL:HTML)

¹² Απόφαση αριθ. 1/95 του συμβουλίου σύνδεσης ΕΚ-Τουρκίας της 22ας Δεκεμβρίου 1995 για την εφαρμογή της οριστικής φάσης της τελωνειακής ένωσης. (1995, 22 Δεκεμβρίου). Ανακτήθηκε από [http://www.mof.gov.cy/mof/customs/customs.nsf/All/D35B9D419023F3CEC22573A30039C4C7/\\$file/customs%20union.pdf?OpenElement](http://www.mof.gov.cy/mof/customs/customs.nsf/All/D35B9D419023F3CEC22573A30039C4C7/$file/customs%20union.pdf?OpenElement)

¹³ Additional Protocol. (1977, 31 Δεκεμβρίου). Ανακτήθηκε από [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21970A1123\(01\):EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21970A1123(01):EN:HTML)

¹⁴ Το χρονικό της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. (χ.η.) Ανακτήθηκε από http://europa.eu/abc/12lessons/key_dates_el.htm

που κορύφωσε την κρίση μεταξύ των δύο μερών. Το Συμβούλιο έκρινε πως δεν πληροί τόσο τις πολιτικές, όσο και τις οικονομικές προϋποθέσεις προς ένταξη, επομένως δεν επέτρεψε να εξετασθεί το ενδεχόμενο διαπραγματεύσεων προσχώρησης. Χαρακτηριστικά αναφέρεται στα συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου «η ενίσχυση των δεσμών της Τουρκίας με την Ε.Ε εξαρτάται από τη συνέχιση των πολιτικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων»¹⁵. Επομένως, η τουρκική υποψηφιότητα το 1997 δεν φαινόταν να έχει προχωρήσει πολύ περισσότερο από ότι το 1963, όταν υπογράφηκε η πρώτη συμφωνία.

Το Συμβούλιο εκδήλωσε τότε την πρόθεση ανάληψης μιας συγκεκριμένης Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Τουρκία προκειμένου να προετοιμαστεί για την προσχώρησή της στην Ένωση σε όλους τους τομείς. (Agenda, 2000). Η Στρατηγική αυτή είχε ως κύριο στόχο να προετοιμάσει την Τουρκία για την ένταξη της στην Ένωση. Η Επιτροπή αναφέρει στο έγγραφο τους τομείς στους οποίους πρέπει να δοθεί προτεραιότητα αναφορικά με την συνεργασία των δυο μερών. Οι τομείς αυτοί είναι η βιομηχανία, οι επενδύσεις, η γεωργία, και η βελτίωση της λειτουργίας της ήδη υπάρχουσας τελωνειακής ένωσης. Επίσης, η στρατηγική αυτή προέβλεπε την προσέγγιση νομοθεσιών και υιοθέτηση κεκτημένου της Ε.Ε., όπως και την συμμετοχή της Τουρκίας κατά περίπτωση σε ορισμένα προγράμματα και ορισμένους οργανισμούς¹⁶.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο υπογραμμίζει σχετικά με την σχέση Ε.Ε. και Τουρκίας πως εκείνη εξαρτάται και από άλλους σημαντικούς παράγοντες οι οποίοι θα πρέπει να ληφθούν και εκείνοι σοβαρά υπόψη για να ενισχυθούν οι δεσμοί των δυο μερών. Συγκεκριμένα αναφέρεται στην συνέχιση των εσωτερικών μεταρρυθμίσεων από το τουρκικό κράτος προκειμένου να εξισορροπηθούν με τα κοινοτικά πρότυπα οι πρακτικές στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και να υπάρξει ο απαιτούμενος σεβασμός και προστασία στις μειονότητες. Επίσης το κράτος θα πρέπει να καθιερώσει σταθερούς δεσμούς με την Ελλάδα και να υποστηρίζει τις διαπραγματεύσεις που διεξάγονται για τον πολιτικό διακανονισμό του Κυπριακού.

Η εφαρμογή της χρηματοδοτικής συνεργασίας κρίθηκε πρωταρχικής σημασίας από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου για την ευρωπαϊκή στρατηγική προς την Τουρκία ενώ

¹⁵«Συμπεράσματα της Προεδρίας Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Κοπεγχάγης,» (2002) (πρόσβαση 12 Αυγούστου 2017)

¹⁶ Arvanitopoulos, C. (2009). *Turkey' s Accession to the European Union: An unusual candidacy*, Constantine Karamanlis Institute for Democracy series on European international affairs, Berlin: Springer Publishing, T. Silberon, Tertium Datur: Turkey's Application for EU Membership, σελ. 45-50

ορισμένοι τομείς όπως η ελεύθερη κυκλοφορία υπηρεσιών αποκλείσθηκαν¹⁷.

Στις 15 Ιουνίου 1998, το Συμβούλιο του Κάρντιφ, μελετώντας την στρατηγική, κάλεσε την Επιτροπή να την εφαρμόσει. Η τουρκική κυβέρνηση, λίγο αργότερα, στις 17/7/1998, απέστειλε έγγραφο με την ονομασία «Στρατηγική ανάπτυξης των σχέσεων μεταξύ Τουρκίας - Ευρωπαϊκής Ένωσης - προτάσεις της Τουρκίας», ως απάντηση στις προτάσεις της Επιτροπής, στο οποίο προσδιόριζε το είδος της σχέσης που ήθελε να συνάψει με την Ε.Ε. Κατά κύριο λόγο ήθελε να υπενθυμίσει ότι οι διμερείς τους σχέσεις βασίζονται στη Συμφωνία της Άγκυρας, στην οποία προβλεπόταν ένταξη με στόχο την απόκτηση καθεστώτος μέλους (άρθρο 28). Επίσης, η τουρκική πρόταση επανέρχεται στο γεγονός ότι εξαιρέθηκε από την στρατηγική εντάξεως η οποία θεσπίστηκε για τα υπόλοιπα κράτη και αναφέρει ορισμένους προτάσεις για τομείς, όπως η λειτουργία της τελωνειακής ένωσης, η γεωργία, η ελεύθερη παροχή υπηρεσιών, ο συντονισμός οικονομικών πολιτικών καθώς και να ενεργοποιηθεί η προβλεπόμενη χρηματοπιστωτική συνεργασία η οποία δεν τέθηκε σε ισχύ εξαιτίας της αρνητικής στάσης ενός κράτους-μέλους και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Επομένως, η τουρκική κυβέρνηση αναφέρει πως θα αναμένει ένα νέο πρόγραμμα χρηματοπιστωτικής συνεργασίας αλλά και την υιοθέτηση ενός συστήματος «αποτελεσματικής διαβούλευσης» μεταξύ των δύο μερών¹⁸.

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ενέκρινε στις 4/12/1998 την έκθεση Swoboda, στην οποία καθορίζεται η νέα στρατηγική για την Τουρκία¹⁹. Η συγκεκριμένη έκθεση θέτει ένα χρονοδιάγραμμα στην τουρκική κυβέρνηση να προβεί σε προτάσεις αναφορικά με το κεντρικό ζήτημα, του οποίου η ρύθμιση κρίνεται κομβικής σημασίας προκειμένου η Τουρκία να είναι σε θέση να πληροί τα κριτήρια της Κοπεγχάγης και να μπορεί να ενταχθεί στην Ε.Ε., του ζητήματος της Κύπρου, όπως και το θέμα περί ενίσχυσης του δημοκρατικού ελέγχου και της διοίκησης των στρατιωτικών. Επίσης, θα πρέπει η τουρκική πλευρά να διευθετήσει το ζήτημα της ελευθέρωσης πολιτικών κρατουμένων, την κατάργηση του αντιτρομοκρατικού νόμου και την άρση κατάστασης έκτακτης ανάγκης.

¹⁷ Η ΤΟΥΡΚΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ. (2000, 20 Φεβρουαρίου). Ανακτήθηκε από http://www.europarl.europa.eu/enlargement/briefings/pdf/7a1_el.pdf

¹⁸ REGULAR REPORT FROM THE COMMISSION ON TURKEY'S PROGRESS TOWARDS ACCESSION. (1998). Ανακτήθηκε από https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/archives/pdf/key_documents/1998/turkey_en.pdf

¹⁹ Aydin-Düzgüt S. (2012). *Constructions of European Identity: Debates and Discourses on Turkey and the EU*. Πανεπιστήμιο Bigli, Κωνσταντινούπολη Τουρκίας, σελ. 60

2.3. Η ΣΥΝΟΔΟΣ ΚΟΡΥΦΗΣ ΤΟΥ ΕΛΣΙΝΚΙ

Η Σύνοδος Κορυφής του Ελσίνκι σηματοδοτεί μια καινούργια αρχή για την σχέση της Τουρκίας με την Ένωση. Στις 13/12/1999, το Συμβούλιο ενέκρινε την πρόταση της Επιτροπής να αναγνωριστεί στη Τουρκία το καθεστώς κράτους υποψήφιο προς ένταξη. Στα συμπεράσματα της η Προεδρία χαρακτηριστικά αναφέρει πως «η Τουρκία είναι υποψήφιο κράτος που προορίζεται να προσχωρήσει στην Ένωση με βάση τα κριτήρια τα οποία ισχύουν για τα λοιπά υποψήφια κράτη»¹⁵.

Η Τουρκία σύμφωνα με την Ε.Ε. όφειλε να ακολουθήσει μια πορεία προκειμένου να είναι σε θέση να εκπληρώσει τα κοινοτικά κριτήρια. Οι πολιτικές αλλαγές που θα έπρεπε να επιτευχθούν στο εσωτερικό της χώρας αφορούσαν κυρίως την ανάγκη για σταθερότητα των θεσμών οι οποίοι προάγουν την δημοκρατία σε ένα πολιτικό σύστημα, την εγκαθίδρυση ενός κράτους-δικαίου, αλλά και την επιτακτική ανάγκη για σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κατεπέκταση την προστασία των μειονοτήτων.

Στο Ελσίνκι ωστόσο δεν ορίστηκε μια ακριβής ημερομηνία για την έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων των δύο μερών, καθώς η Τουρκία δεν πληρούσε τα πολιτικά κριτήρια της Κοπεγχάγης. Στο πόρισμα της δεύτερης περιοδικής έκθεσης για την πορεία της Τουρκίας τον Οκτώβριο του 1999, η Επιτροπή διαπίστωσε επίσης σοβαρά ελλείμματα και κενά σε πολλά επίπεδα αλλά κυρίως στην αποτυχία επίτευξης μιας μακρο-οικονομικής σταθερότητας, και αυτός ήταν και ο κύριος λόγος για τον οποίο δεν υπήρξε ομοφωνία στην Ε.Ε. για την υποστήριξη της τουρκικής ένταξης. Η Τουρκία θα έπρεπε επομένως να προβάλει ένα νέο πρόγραμμα για την απόκτηση του κοινοτικού κεκτημένου⁸.

Το 2001 το Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων ενέκρινε την εταιρική σχέση προσχώρησης για την Τουρκία βάσει των συμπερασμάτων προηγούμενων Ευρωπαϊκών Συμβουλίων, σε συνδυασμό με την δημιουργία ενός εθνικού προγράμματος για την απόκτηση του κοινοτικού κεκτημένου. Βασικό μέλημα της σχέσης αυτής θα ήταν η επίτευξη των προπαρασκευαστικών εργασιών που θα βοηθούσαν την Τουρκία να ανταποκριθεί στα πολιτικά και οικονομικά κριτήρια ενός κράτους-μέλους. Η Επιτροπή αναφέρει πως η ημερομηνία έναρξης των διαπραγματεύσεων θα οριστεί όταν η τουρκική πλευρά πραγματοποιήσει τις πολιτικές μεταρρυθμίσεις που χρειάζεται, προκειμένου να αλλάξει εξ ολοκλήρου τον ανελεύθερο χαρακτήρα του Συντάγματος του 1982²⁰.

²⁰ Tekin, A. (2004). *Turkey's Place in European Ambitions, Second Pan-European Conference- Standing Group on EU Politics*. Μπολόνια

Βάσει της έκθεσης της Επιτροπής, το Συμβούλιο της Κοπεγχάγης, τον Νοέμβριο του 2004 θα έπρεπε να λάβει ορισμένες αποφάσεις αναφορικά με την πορεία της Τουρκίας. Αν και το Σύνταγμα αναθεωρήθηκε οχτώ φορές από τότε, η έναρξη των διαπραγματεύσεων ορίστηκε για τις 3/10/2005.

Το διαπραγματευτικό πλαίσιο της Τουρκίας προβλέπει εκτός των βασικών κριτηρίων της Κοπεγχάγης πως η Τουρκία θα πρέπει να πληροί και κριτήρια τα οποία αξιολογούν την πρόοδό της, κριτήρια όπως η αρχή της καλής γειτονίας, η διαρκής προσπάθεια επίλυσης του Κυπριακού ζητήματος και η πλήρης και χωρίς διακρίσεις εφαρμογή του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Συμφωνίας της Άγκυρας (1964)²¹. Οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις ορίζουν επίσης πως η Τουρκία θα έπρεπε να εφαρμόσει εκτός των άλλων και έξι νομοθετικά πακέτα, τα οποία θα βοηθήσουν την ανάπτυξη ενός κράτος-δικαίου, και την απρόσκοπτη εφαρμογή του δημοκρατικού πολιτεύματος, που θα την βοηθήσουν να αποκτήσει το κοινοτικό κεκτημένο²².

Το 2004, στη Σύνοδο Κορυφής των Βρυξελλών, η Ε.Ε. έδωσε την υπόσχεσή της στην Τουρκία ότι θα ενταχθεί στην Ένωση, μόνο εφόσον εφαρμόσει το κοινοτικό κεκτημένο και αναλάβει τις ευθύνες τις οποίες επωμίζεται ένα κράτος που φέρει την ιδιότητα μέλους της Ε.Ε. Σε κάθε άλλη περίπτωση όμως, η Ε.Ε. αναφέρει ρητώς πως επιφυλάσσεται να οικοδομήσει μόνο την εταιρική σχέση με την τουρκική πλευρά, εάν και εφόσον εκείνη κριθεί αδύναμη να εκπληρώσει τα τριάντα πέντε κεφάλαια του κοινοτικού κεκτημένου. Η Τουρκία με την γραπτή υπόσχεση της πως θα συνυπογράψει το πρωτόκολλο που αφορά την τελωνειακή ένωση με την Κύπρο, πήρε το χρίσμα από τους ευρωπαίους ηγέτες για την έναρξη των διαπραγματεύσεων²³. Οι διαπραγματεύσεις διεξάγονται κατά τη διάρκεια διμερών διασκέψεων μεταξύ των κρατών-μελών της Ένωσης και των υποψήφιων χωρών, και καθορίζονται οι όροι υπό τους οποίους το κράτος θα εισέλθει στην Ένωση και τον τρόπο με τον οποίο θα εφαρμόσει το κοινοτικό κεκτημένο.

Στα συμπεράσματα της Επιτροπής όμως αφήνεται ανοιχτό το θέμα σχετικά με την ένταξη της στην Ένωση, καθώς τονίζεται πως το θέμα αυτό είναι μια «ανοιχτή διαδικασία, της οποίας η έκβαση δεν είναι δυνατόν να προβλεφθεί εκ των προτέρων». Σε περίπτωση που δεν θα είναι σε

²¹ Rogers. N. (2000). *A Practitioner's Guide to the Ec-Turkey Association Agreement*. The Netherlands: Kluwer Law International, σελ. 2-5

²² Εξωτερικές Σχέσεις – Διεύθυνση Ε.Ε.: μια επιτυχημένη πολιτική, (2016) (πρόσβαση 12 Αυγούστου 2017)

²³ Επίσημος ιστότοπος της Ευρωπαϊκής Ένωσης (πρόσβαση 12 Αυγούστου 2017)

θέση να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της θα δημιουργηθεί ένα καθεστώς ειδικής σχέσης μεταξύ Ε.Ε. και Τουρκίας, αλλά και σε κάθε άλλη περίπτωση δεν θα μπορεί να γίνει κράτος-μέλος της Ένωσης πριν το 2014 προκειμένου να υιοθετήσει τις δημοσιονομικές προοπτικές που προβλέπεται από την συμφωνία της επταετίας 2014-2020. Επίσης, προβλέπεται και η αναστολή κάθε μορφής διαπραγματεύσεων με την Ε.Ε. «στην περίπτωση σοβαρής και διαρκούς παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της δημοκρατίας, της ελευθερίας και του κράτους-δικαίου»²⁴.

Αναφορικά με τις σχέσεις της Τουρκίας με την Ελλάδα, το κείμενο των συμπερασμάτων της Συνόδου υπογραμμίζει την ανάγκη για την ισχυρή δέσμευση της Τουρκίας για την τήρηση της αρχής καλής γειτονίας ενώ αναφέρει και την επιλογή του Δικαστηρίου της Χάγης για την επίλυση των διαφορών, όπως αναφέρεται στη Συμφωνία του Ελσίνκι. Το Συμβούλιο ανέστειλε οχτώ από τα κεφάλαια των διαπραγματεύσεων το 2006 εξαιτίας της αδυναμίας της Τουρκίας να εφαρμόσει το Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Συμφωνίας της Άγκυρας σε σχέση με την Κύπρο, και άνοιξε δύο καινούργια κεφάλαια διαπραγματεύσεων σχετικά με την πνευματική ιδιοκτησία και τον εταιρικό νόμο. Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα της Τουρκίας με την Ε.Ε παραμένει το κεφάλαιο της Κύπρου. Για πολλά χρόνια το Κυπριακό παραμένει ένα άλυτο πρόβλημα παρόλο που η ένταξη της Τουρκίας στην Ένωση βασίζεται στην επίλυση του. Μια ενδεχόμενη ένταξη είναι σχεδόν αδύνατη εφόσον παραμένει η διαφωνία για την Κύπρο καθώς αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα εμπόδια στην διαπραγματευτική διαδικασία.

2.4. ΟΙ ΣΥΧΡΟΝΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

Τα κύρια προβλήματα στη σχέση Τουρκίας και Ε.Ε. σήμερα απορρέουν κυρίως από την άρνηση της τουρκικής πλευράς να συμμορφωθεί και να ακολουθήσει το κοινοτικό κεκτημένο όπως και την αδυναμία της να σεβαστεί τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις δημοκρατικές αρχές που πρεσβεύσει η Ε.Ε. Το 2013, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στις εκθέσεις προόδου για την Τουρκία άνοιξε το κεφάλαιο της περιφερειακής πολιτικής, δημιουργώντας μια στενότερη σχέση. Από το 2005, όταν ξεκίνησαν οι διαπραγματευτικές διαδικασίες, η σχέση των δυο μερών πέρασε από πολλά στάδια και από μια διαρκή αξιολόγηση της Τουρκίας στο κατά πόσο υπάρχει σύγκληση με τα κριτήρια της Κοπεγχάγης²⁵.

²⁴ Τα βασικά σημεία του κειμένου Συμπερασμάτων. (2004, 18 Δεκεμβρίου). Ανακτήθηκε από <http://www.kathimerini.gr/203912/article/epikairothta/politikh/ta-vasika-shmeia-toy-keimeno-y-symperasmatwn>

²⁵ Canefe. N. & Ugur. M. (2004). *Turkey and European Integration: Accession Prospects and Issues*. Λονδίνο: Routledge, σελ. 173-190

Η Ε.Ε. εξέφρασε στα συμπεράσματα της έκθεσης προόδου την άμεση ανάγκη για μεταρρυθμίσεις και την διατήρηση της αρχής καλής γειτονίας. Χαρακτηριστικά αναφέρει η Επιτροπή, πως η τουρκική πλευρά δεν έχει κάνει αξιόλογα βήματα προς την σύγκληση και συνεχίζει να παραβιάζει τα ανθρώπινα δικαιώματα. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση του Επιτρόπου Γειτονικών Υποθέσεων και Διαπραγματεύσεων Διεύθυνσης Johannes Hahn πως «η Τουρκία κινείται όχι προς την κατεύθυνση της Ευρώπης, αλλά προς μια αντίθετη κατεύθυνση».

Το 2015, συνήλθε η Σύνοδος Κορυφής για ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα της εποχής, τις μαζικές προσφυγικές ροές προς τα ευρωπαϊκά κράτη. Η Τουρκία ως χώρα που τα προσφυγικά ρεύματα περνούν από την εδαφική της επικράτεια για να εισέλθουν σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη, έχει ένα διπλωματικό πλεονέκτημα. Προκειμένου να διαχειριστεί αυτά τα ρεύματα η Τουρκία, η Ένωση της προσέφερε βοήθεια τριών δισεκατομμυρίων, και το άνοιγμα του κεφαλαίου 17 που αφορά την οικονομική και νομισματική πολιτική μετά από στασιμότητα δύο χρόνων, όπως και την υπόσχεση να αρχίσουν ξανά οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις για την είσοδο της Τουρκίας στην Ένωση. Με το πέρας της συμφωνίας, τις σχέσεις Ε.Ε. και Τουρκίας διαδέχθηκε μια σταδιακή ρήξη κυρίως εξαιτίας της άρνησης της Ένωσης να προχωρήσει σε απελευθέρωση της βίζα. Ο βασικός στόχος της συμφωνίας, δηλαδή η ανάσχεση και η μείωση των ροών προσφύγων επιτεύχθηκε. Η Τουρκία όμως ακολούθησε μια ιδιόζουσα πολιτική γραμμή ζητώντας περισσότερη οικονομική βοήθεια και ταχύτερη εφαρμογή των προσυμφωνηθέντων όρων για επανέναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων.

Από την πλευρά της Ε.Ε., αν και ήταν εκείνη η οποία πίεσε για την σύναψη της συγκεκριμένης συμφωνίας, ποτέ δεν την εφάρμοσε πλήρως, καθότι ο όρος που αφορούσε την μετεγκατάσταση των προσφύγων δεν βρήκε πλήρη εφαρμογή σε πρακτικό επίπεδο²⁶. Το 2016 οι σχέσεις Ε.Ε. και Τουρκίας επιδεινώθηκαν ακόμη περισσότερο, όταν στην Τουρκία πραγματοποιήθηκε απόπειρα πραξικοπήματος με στόχο την ανατροπή της προεδρίας του Ερντογάν. Την επομένη του πραξικοπήματος ακολούθησαν αλληπάλληλες διώξεις στο εσωτερικό της χώρας, αδιάκριτη καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και μια πιθανή επαναφορά της θανατικής ποινής. Ο Ευρωπαίος Επίτροπος Γκ. Έντινγκερ σε επίσημη δήλωση του ανέφερε σχετικά με το συγκεκριμένο θέμα πως «καμία χώρα με θανατική ποινή, δεν μπορεί να είναι μέλος της Ε.Ε.». Η στάση της πολιτικής τουρκικής ηγεσίας φαίνεται να τηρεί μια αδιάφορη θέση σχετικά με την ευρωπαϊκή της προοπτική. Με δήλωση του ο Τούρκος πρόεδρος χαρακτηριστικά αναφέρει πως «Η

²⁶ Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων (πρόσβαση 15 Αυγούστου 2017)

Τουρκία δεν είναι αναγκαίο να ενταχθεί στην Ε.Ε. με κάθε κόστος». Τον Νοέμβριο του 2016 η απόφαση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου αναφέρεται σε προσωρινό «πάγωμα» των ενταξιακών της διαπραγματεύσεων²⁷.

Η συμφωνία για το προσφυγικό ζήτημα προοριζόταν ως μέσο ενίσχυσης των σχέσεων μεταξύ των δύο μερών. Πάραυτα το αποτέλεσμα υπήρξε σχεδόν αντίθετο, απομακρύνοντας τις δυο πλευρές. Η απροθυμία της Τουρκίας να φέρει εις πέρας τις δεσμεύσεις της, και η απόπειρα πραξικοπήματος λειτούργησαν αρνητικά στην σχέση της με την Ένωση. Ο Τούρκος πρόεδρος ήδη πριν την ανακοίνωση της Ε.Ε. για πάγωμα των διαπραγματεύσεων είχε ήδη κάνει δήλωση για ενδεχόμενο συνασπισμό της Τουρκίας με την ένωση «Σανγκάη 5», και πέντε μήνες μετά την απόπειρα πραξικοπήματος της 16^{ης} Ιουλίου 2016 στην Τουρκία ανακοίνωσε και την διεξαγωγή δημοψηφίσματος προκειμένου να συγκεντρώσει υπερβολικές εξουσίες στο πρόσωπό του. Ο Ερντογάν αντί να επιλέξει μια πολιτική εξευρωπαϊσμού και διαλλακτικότητας αποφάσισε να σκληρύνει ακόμη περισσότερο την στάση του απέναντι στην Ε.Ε. απομακρύνοντας την Τουρκία ακόμη περισσότερο από το ευρωπαϊκό όνειρο.

²⁷ Morelli. V. (2010). *European Union Enlargement: A Status Report on Turkey's Accession Negotiations*. Congressional Research Service, σελ. 10-13

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο : Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΗΝ ΣΧΕΣΗ ΤΟΥΡΚΙΑΣ-Ε.Ε.

3.1. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ (1974-1980)

Η Ελλάδα υπέβαλε αίτηση ένταξης στην Ε.Ο.Κ. τον Ιούνιο του 1959. Η Συμφωνία Σύνδεσης των δύο μερών υπογράφηκε το 1961 και ως στόχο είχε την ένταξη της χώρας στην Ε.Ο.Κ. εντός είκοσι δύο ετών. Βέβαια, η συμφωνία αυτή πάγωσε εξαιτίας της ανατροπής της δημοκρατίας από τους πραξικοπηματίες το 1967 και ξαναήρθε στο προσκήνιο το 1974 όπου και αποκαταστάθηκε η δημοκρατία²⁸. Η περίοδος 1974 μπορεί να χαρακτηριστεί ως περίοδος υψίστης ιστορικής σημασίας για την μετέπειτα εξέλιξη των σχέσεων Ελλάδας-Τουρκίας όσο και Τουρκίας-Ε.Κ. Τον Ιούλιο του 1974, το καθεστώς των πραξικοπηματιών στην Ελλάδα κατέρρευσε και εκλήθη από την αυτοεξορία του ο Κωνσταντίνος Καραμανλής για να αναλάβει την πολιτική εξουσία της χώρας στην πιο κρίσιμη στιγμή για το ελληνικό έθνος. Η τελευταία φάση της δικτατορίας των Συνταγματαρχών κρίθηκε και ως υπαίτια της κρίσης στην Κύπρο.

Το πολιτικό προσκήνιο αλλάζει εξ ολοκλήρου στο εσωτερικό της χώρας με τον Κ. Καραμανλή, ο οποίος ακολουθεί μια πολιτική που κλίνει προς τον φυλοδυτισμό και τον φιλελευθερισμό. Στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής, η Ελλάδα έπρεπε να διευθετήσει τις εκκρεμότητες της σχετικά με την διαμάχη της με την Τουρκία. Η Ελλάδα ήταν πλέον υπόχρεη να προσαρμόσει τις δομές της ακολουθώντας το κοινοτικό πρότυπο. Η κυπριακή σύγκρουση και το πρόβλημα στο Αιγαίο θεωρείται ως ο μεγαλύτερος ανασταλτικός παράγοντας στη διαδικασία μεταμόρφωσης των εσωτερικών δομών της. Αντίθετα από την Ελλάδα η Τουρκία εκείνη την περίοδο βρέθηκε σε τροχιά αποσταθεροποίησης. Η κυβέρνηση που σχηματίστηκε μετά την επέμβαση του στρατού στο εσωτερικό της χώρας το 1971, ήταν η κυβέρνηση Ετζεβίτ (1973), η οποία και πραγματοποίησε την εισβολή στην Κυπριακή Δημοκρατία το '74. Η περίοδος του 1970 χαρακτηρίστηκε ως η περίοδος της «διάβρωσης του κοινοβουλευτισμού και της αποτυχημένης εκδημοκρατικοποίησης»²⁹.

²⁸ (1987). *Η ελληνική συμμετοχή στην ευρωπαϊκή Πολιτική συνεργασία 1981-1985*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλας, σελ. 316

²⁹ Γιαλλουρίδης. Χ. Κ. (2001). *Η ελληνο-τουρκική σύγκρουση από την Κύπρο έως τα Ίμια, τους S-300 και το Ελσίνκι 1955-2000*. Αθήνα: εκδόσεις Σιδέρης, σελ. 37

Την περίοδο του 1974, με την αποκατάσταση της δημοκρατίας η Ελλάδα επιχείρησε να προσεγγίσει εκ νέου τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Εκείνη την περίοδο ωστόσο δημιουργήθηκαν πολλές τριβές στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Κυριότερο ζήτημα αποτέλεσε η τουρκική εισβολή στην Κύπρο και η τουρκική κατοχή του βόρειου τμήματος της νήσου. Η απομάκρυνση από το πρότυπο μιας ειρηνικής χώρας χωρίς τριβές με τρίτες χώρες υπήρξε εξαιρετικά τραυματική για την εικόνα που ήθελε να προωθήσει η Ελλάδα στις Κοινότητες προκειμένου να ενταχθεί στην Ε.Ο.Κ, κερδίζοντας τον χαμένο χρόνο της περιόδου της δικτατορίας των Συνταγματαρχών (1967-1974). Μια εκτενής σειρά από τριβές στις ελληνοτουρκικές σχέσεις δημιούργησε μια προβληματική βάση στα θεμέλια της σχέσης Ελλάδας-Ε.Ο.Κ., καθώς δημιουργήθηκαν εστίες αποσταθεροποίησης στην ευρύτερη περιοχή. Το κυπριακό ζήτημα, αλλά και διάφορα άλλα ζητήματα σχετικά με την υφαλοκρηπίδα, την αποστρατικοποίηση των νησιών, τα χωρικά ύδατα, και τον εναέριο χώρο οδήγησαν τις δύο χώρες στο χείλος μιας πολεμικής σύρραξης και σε μια γενικότερη πολεμική ατμόσφαιρα, γεγονός που απομάκρυνε τις Κοινότητες από μία ενδεχόμενη Συμφωνία Σύνδεσης.

Τέτοιου είδους κρίσεις ανάμεσα στις δύο χώρες δημιουργήθηκαν εκτός από το 1974, το 1976, και το 1981 και αποτέλεσαν σταθμό στην μετέπειτα εξέλιξη των ελληνοτουρκικών σχέσεων καθώς μετά την όξυνση και την απειλή πολέμου, ακολούθησε μια περίοδος «ύφεσης»³⁰. Το 1973, ο νέος πρωθυπουργός Ετζεβίτ, πραγματοποίησε μια σειρά ανοιγμάτων της χώρας προς την Σοβιετική Ένωση και προς την Εγγύς και Μέση Ανατολή, διευρύνοντας τα πεδία της εξωτερικής πολιτικής. Αυτές οι κινήσεις του Τούρκου πρωθυπουργού μπορούν να χαρακτηριστούν ως αντανεκλαστικές ενέργειες για την βελτίωση της θέσης της χώρας στο διεθνές περιβάλλον, αλλά και για την αύξηση των πιθανοτήτων για ένταξη στην Ε.Ο.Κ. Η κυβέρνηση συνασπισμού του «Εθνικού Μετώπου» που διαδέχθηκε την κυβέρνηση Ετζεβίτ, από το 1975 έως και το 1977, βρέθηκε αντιμέτωπη με μια βαθιά οικονομική κρίση, που ήταν κυρίως απόρροια της εισβολής στην Κύπρο και του εμπάργκο που είχαν κηρύξει οι Η.Π.Α στην Τουρκία από το 1975 έως το 1978, λόγω της παράνομης εισβολής και συνεχιζόμενης κατοχής του 37% του εδάφους της, και για την παραβίαση της αμερικανικής νομοθεσίας²⁹.

Οι σχέσεις Ε.Ο.Κ και Τουρκίας εκείνη την περίοδο δεν προχώρησαν ιδιαίτερα, ούτε και η οικονομική βοήθεια προς την Τουρκία. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε το ζήτημα της ελληνικής ένταξης στις Κοινότητες. Η τουρκική πλευρά θεώρησε την ελληνική αίτηση ένταξης ως «απειλή»,

³⁰ Μπότσιου. Κ. (2001). *Η Ελλάδα και το ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις την περίοδο 1974-1980*. Αθήνα: εκδόσεις Σιδέρης, σελ. 134-180

και ως μια ενέργεια που είχε ως απώτερο σκοπό την υπονόμηση της Τουρκίας στον διεθνή χώρο. Η επιτροπή στη γνωμοδότησή της για το ελληνικό αίτημα ένταξης, πρότεινε εμμέσως πλην σαφώς, την επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών, προκειμένου να εισέλθει η Ελλάδα στην Κοινότητα. Το γεγονός αυτό, αποτέλεσε για την Τουρκία ένα όπλο άσκησης πίεσης ως προς την πορεία των ελληνοτουρκικών διαπραγματεύσεων για την ελληνική ένταξη. Πέραν τούτου, και άλλοι δύο παράγοντες επηρέασαν την ευρωτουρκική σχέση. Πρώτος και κύριος παράγοντας υπήρξε η αδυναμία εκ μέρους της Άγκυρας να εφαρμόσει διατάξεις που απέρρεαν από την τελωνειακή ένωση³¹.

Το 1976 η Τουρκία βρέθηκε αντιμέτωπη με κατηγορίες σχετικά με την μη εφαρμογή του δασμολογικού αφοπλισμού έναντι των χωρών της Ε.Ο.Κ. αλλά και με την αδυναμία εναρμόνισης του τουρκικού δασμολογίου προς το εξωτερικό δασμολόγιο. Τα γεγονότα που έλαβαν χώρα την δεκαετία του '70 ήταν ο κύριος λόγος που η τουρκική κυβέρνηση δεν ανταποκρίθηκε στις απαιτήσεις του Πρωτοκόλλου. Οι δύο πετρελαϊκές κρίσεις, ορισμένες πολιτικές ανακατατάξεις στο εσωτερικό της αλλά και η οικονομική ύφεση που ταλάνιζε την χώρα συνετέλεσαν στην καθυστέρηση της εφαρμογής των διατάξεων του Πρωτοκόλλου, γεγονός που αποδυνάμωσε τις σχέσεις μεταξύ τους³².

Το 1980 στην Τουρκία, την εξουσία ανέλαβε ο Ντεμιρέλ, ο οποίος ανατρέπει το μέχρι τότε αρνητικό κλίμα μεταξύ των σχέσεων Τουρκίας-Ε.Κ. Ο Ντεμιρέλ αναθερμαίνει τις διμερείς σχέσεις και επαναφέρει την κατάσταση σε προηγούμενα δεδομένα. Όμως τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους πραγματοποιείται πραξικόπημα από τον στρατό υπό την καθοδήγηση του Εβρέν, γεγονός που ξαναπαγώνει τις σχέσεις Άγκυρας και Βρυξελλών³³. Την περίοδο εκείνη η εξωτερική πολιτική υποβαθμίζεται για να δοθεί περισσότερο βάρος στις εσωτερικές αναδιαρθρώσεις, έτσι η πορεία της Τουρκίας στην Ε.Κ. «μπαίνει στο συρτάρι».

³¹ Lucas. D., (1999). *Greece's Shifting Position on Turkish Accession to the EU Before and After Helsinki*. Ανακτήθηκε από http://www.thesis.net/greece/greece.htm#_ftn63

³² Ξενάκης. Δ. Κ. & Τσινιτσιζέλης. Μ.Ι., (2006). *Παγκόσμια Ευρώπη: Οι διεθνείς διαστάσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Αθήνα: εκδόσεις Σιδέρη, σελ. 382-390

³³ Gunder. M. M., (1989). *Political instability in Turkey during the 1970's*. *Conflict Quarterly*, σελ. 70-74

3.2. ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΩΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΤΗΣ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ- Ε.Ο.Κ/ Ε.Ε (1980-2000)

Η περίοδος που ακολούθησε μετά την τουρκική εισβολή στην Κύπρο το 1974, υπήρξε αρκετά ταραχώδεις για τις διμερείς σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας. Αρχικά, στις 1/1/1981, η Ελλάδα αποκτάει την ιδιότητα κράτους-μέλους της Ε.Ο.Κ. γεγονός που αλλάζει στην στάση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής προς την Τουρκία. Η Ελλάδα από το 1981 άρχισε να χρησιμοποιεί την ιδιότητα της ως κράτος-μέλος της Ε.Ο.Κ προκειμένου να ασκεί πίεση στην Τουρκία. Εκτός από την αλλαγή στην εξωτερική πολιτική υπήρξε και κυβερνητική μεταβολή στην χώρα καθώς στις εκλογές της 18^{ης} Οκτωβρίου 1981 την εξουσία αναλαμβάνει ο Α. Παπανδρέου. Αλλαγή σε εθνικό επίπεδο γίνεται και στην Τουρκία καθώς υπάρχει νέα πολιτειακή μεταβολή με την παρέμβαση του στρατού και την εγκαθίδρυση στρατιωτικής δικτατορίας υπό τον Κ. Εβρέν³⁴. Η ελληνική σοσιαλιστική κυβέρνηση δεν αναγνωρίζει θέματα προς συζήτηση με την γείτονα χώρα υιοθετώντας την πολιτική του «μη-διαλόγου» εκτός εάν η Τουρκία εκπλήρωνε συγκεκριμένους όρους που θα επέτρεπαν την επιστροφή σε προ του 1974 καθεστώς.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο η ελληνική θέση εξελίσσεται γύρω από δύο κυρίως γεγονότα. Πρώτον, την σύναψη του Πρωτοκόλλου Προσαρμογής στη Συμφωνία της Άγκυρας λόγω της ένταξης της Ελλάδας στην Κοινότητα και δεύτερον στην αναθέρμανση των σχέσεων Ε.Ο.Κ και Τουρκίας. Σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο η Ελλάδα είναι υπόχρεη να εφαρμόζει τις συμφωνίες που έχει συνάψει η Κοινότητα με τρίτες χώρες συμπεριλαμβανομένης και της Τουρκίας. Συνεπώς η Ελλάδα όφειλε να προσχωρήσει και στη Συμφωνία της Άγκυρας με την σύναψη Πρωτοκόλλου Προσαρμογής. Το συγκεκριμένο Πρωτόκολλο θα έπρεπε να περιλαμβάνει μεταβατικά μέτρα για την εφαρμογή της Συμφωνίας της Άγκυρας και όποιες αναγκαίες προσαρμογές στην υπάρχουσα συμφωνία ώστε να ληφθεί υπόψη και η ελληνική προσχώρηση⁵. Παρά την έναρξη διαπραγματεύσεων στις Βρυξέλλες στις 21/1/1981, η Ελλάδα πρόβαλε ορισμένες ενστάσεις. Συγκεκριμένα, ζήτησε να καταργηθούν τα δυσμενή μέτρα εις βάρος των Ελλήνων υπηκόων στην Τουρκία, αλλά και να ενσωματωθεί στο Πρωτόκολλο μια ρήτρα βάση της οποίας η Ελλάδα θα εξαιρείται από την ελεύθερη διακίνηση εργαζομένων για λόγους εθνικής ασφαλείας. Αυτή η στάση της ελληνικής πλευράς έφερε και την πρώτη ρήξη μεταξύ Αθήνας Βρυξελλών με αφορμή την Τουρκία. Η Ε.Ο.Κ δήλωσε από την πρώτη στιγμή πως δεν ήταν σε θέση να δικαιολογήσει τα

³⁴ Arıkan, H., (2003). *Turkey and the EU: An Awkward Candidate for EU Membership?*. Λονδίνο: Routledge, σελ. 21-25

ελληνικά αιτήματα προβάλλοντας μια σειρά επιχειρημάτων νομικής υπόστασης. Τέλος, μετά από μια μακροχρόνια ανυποχώρητη στάση στο συγκεκριμένο ζήτημα, η Ελλάδα υπογράφει στις Βρυξέλλες στις 20/4/1988, στη διάρκεια συνεδρίασης της Επιτροπής Μονίμων Αντιπροσώπων, το Πρωτόκολλο Προσαρμογής της συμφωνίας σύνδεσης⁵.

Τον Μάρτιο του 1987, η συσσωρευμένη ένταση μεταξύ των δυο χωρών ξέσπασε με αφορμή την έξοδο του τουρκικού ερευνητικού σκάφους «Πίρι Ρέις» στο Αιγαίο, σε ελληνική υφαλοκρηπίδα για εξερεύνηση πετρελαίου. Η ελληνική κυβέρνηση ζήτησε την άμεση αποχώρηση του τουρκικού σκάφους και προχώρησε σε γενική κινητοποίηση για ένοπλη σύγκρουση. Ο Τούρκος πρωθυπουργός Τουργκούτ Οζάλ, ανησυχώντας για τις τυχόν συνέπειες μιας ελληνοτουρκικής διένεξης στην τουρκική αίτηση ένταξης στην Ε.Ο.Κ., προέβη στην ακινητοποίηση του τουρκικού σκάφους εφόσον η ελληνική πλευρά δεν προχωρούσε σε περαιτέρω κινήσεις. Το 1987 υπήρξε χρονιά παρασκηνιακών διαβουλεύσεων και περίοδος ανταλλαγής μηνυμάτων μεταξύ των δύο πρωθυπουργών, προκειμένου να βρεθεί μια λύση.

Τον Ιανουάριο του 1988, πραγματοποιείται η συνάντηση του Νταβός, μια συνάντηση για την εξεύρεση λύσεων στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Στο επίκεντρο της συζήτησης τέθηκε η αποφυγή μελλοντικών κρίσεων. Έμμεσα αποφασίστηκε η καθιέρωση της πολιτικής του «μη πολέμου». Η ελληνική πλευρά επέμεινε να επικεντρωθεί η συνάντηση γύρω από το Κυπριακό ζήτημα και το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας. Συμβιβαστικά, δεν αναφέρθηκαν ρητά ποια θα ήταν τα ζητήματα της πολιτικής ατζέντας, αλλά το ζήτημα της Κύπρου και της υφαλοκρηπίδας φάνηκε να περιθωριοποιούνται από την συζήτηση, γεγονός που ξεσήκωσε αντιδράσεις. Η συνάντηση του Νταβός, άφησε ρηγά αποτελέσματα για την επίλυση των διμερών διαφορών Ελλάδας-Τουρκίας. Περισσότερο θεωρήθηκε ως μια κίνηση του Τούρκου προέδρου να δείξει στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα ότι προχωράει στην αποκατάσταση των ελληνοτουρκικών σχέσεων προκειμένου να ομαλοποιήσει την σχέση του με την Ε.Ο.Κ²⁹. Τα ρηγά αποτελέσματα του Νταβός φάνηκαν την Άνοιξη του 1988, με την δήλωση του Τούρκου υπουργού Εξωτερικών Μ. Γιλμάζ στην τουρκική μειονότητα της Θράκης πως το θέμα αποχώρησης στρατευμάτων από την Κύπρο δεν υφίσταται. Οι ελπίδες εξαλείφτηκαν οριστικά μετά την αποχώρηση του Οζάλ από την πρωθυπουργική θέση και μεταπήδηση του στην θέση του Προέδρου, όπως και μετά την απόρριψη της τουρκικής αίτησης ένταξης στην Ε.Ο.Κ τον Δεκέμβριο του 1989³⁵. Η Τουρκία υπέβαλε αίτηση ένταξης στην Κοινότητα λίγες μέρες μετά την κρίση που είχε δημιουργηθεί με την Ελλάδα τον Μάρτιο του 1987, και γι αυτό το λόγο θεωρήθηκε ως ατυχής χρόνος. Η θέση της Ελλάδας στην αίτηση της Τουρκίας ήταν αρνητική, όπως και αρνητική θέση είχε και σε άλλα ζητήματα συνεργασίας της με την Ε.Ο.Κ., όπως στην ενίσχυση της συμφωνίας σύνδεσης Τουρκίας-Ε.Ο.Κ. και σε περαιτέρω χρηματοδότησής της. Η κυβέρνηση Παπανδρέου ήταν σίγουρη πως η ένταξη της Τουρκίας δεν θα

βοηθούσε καθόλου στην επίλυση όποιων διμερών διαφορών μεταξύ τους. Αντιθέτως, ήταν πεπεισμένος ότι θα έφερνε περισσότερα προβλήματα στην επιφάνεια και πως θα επιβράδυνε το όραμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Η Κοινότητα στάθηκε στο γεγονός ότι οι ενέργειες του Τούρκου προέδρου Οζάλ οδήγησαν σε παραλίγο πόλεμο με την Ελλάδα, και επικρίθηκε γι αυτό³⁶. Ο στόχος της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας ήταν να χρησιμοποιήσει την ιδιότητα της ως κράτος-μέλος της Ε.Κ για να αναγκάσει την Τουρκία να συνεργαστεί σχετικά με το ζήτημα της Κύπρου. Αν δεν υπήρχε συνεργασία η Ελλάδα θα ασκούσε το εθνικό της βέτο προκειμένου να εμποδίσει την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ο.Κ. Η τουρκική κυβέρνηση, στους μήνες πριν την παρουσίαση των συμπερασμάτων της Επιτροπής σχετικά με την τουρκική υποψηφιότητα, ζήτησε από την Ελλάδα να μην κάνει χρήση του δικαιώματος αρνησικυρίας για να εμποδίσει την τουρκική ένταξη, γεγονός που θα εκλαμβάνονταν από την τουρκική πλευρά ως ένδειξη για να προχωρήσουν οι διμερείς τους σχέσεις σε ομαλοποίηση³⁷.

Το 1990, τις ελληνικές εθνικές εκλογές τις κερδίζει το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας με επικεφαλής τον Κ. Μητσοτάκη, ο οποίος υποσχέθηκε να τερματίσει την σκληρή πολιτική έναντι της Τουρκίας. Λίγο μετά τις εκλογές, η κυβέρνηση ήταν πρόθυμη να χρησιμοποιήσει καλύτερα την θέση της στην Ε.Κ, καθώς ήξερε πως η Τουρκία βασιζόταν στην στήριξη της. Επίσης, πίστευε πως μια πιθανή προσχώρηση της στην Κοινότητα θα βοηθούσε ώστε να διευθετηθούν όσα προβλήματα υπήρχαν μεταξύ τους, συμπεριλαμβανομένου και του Κυπριακού. Στο πλαίσιο της συνεδρίασης του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, τα μέλη της Κοινότητας συμφώνησαν πως το κυπριακό ζήτημα επηρεάζει τις ευρωτουρκικές σχέσεις³⁸. Τον Σεπτέμβριο του 1991 στο Παρίσι, στη συνάντηση του με τον Τούρκο πρωθυπουργό ο Μητσοτάκης δήλωσε για την Τουρκία πως «Η Ελλάδα σε καμιά

³⁵ Αλεξανδρής, Α., Βερέμης, Θ., Καζάκος, Π., Κουφουδάκης, Β., Ροζάκης, Χ. & Τσιτσόπουλος, Γ., (1991). *Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις: 1923-1987*. Αθήνα: εκδόσεις Γνώση, Β. Κουφουδάκης, Το Κυπριακό, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις και οι υπερδυνάμεις, σελ. 316-320

³⁶ Kramer, H., (1987). *Turkish Application for Accession to the European Community and the Greek Factor*. Λονδίνο: Frank Cass, σελ. 107

³⁷ Barnes I. & Barnes P., (1999). *Enlarged European Union*, Λονδίνο: Addison Wesley Longman Publication

³⁸ Political Union. (χ.η.). Ανακτήθηκε από http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_4_zirveler_1985_sonrasi/1990_dubin_zirvesi_baskanlik_sonuc_bildirgesi_ekler_en.pdf

περίπτωση δεν θα αλλάξει την πολιτική της και θα εμποδίσει οποιαδήποτε προσπάθεια να ενταχθεί στην Ευρώπη, όσο το ζήτημα της Κύπρου παραμένει ανοιχτό. Αυτή είναι η ελληνική θέση για την οποία η Τουρκία γνωρίζει καλά». Η δήλωση αυτή ήταν απόρροια της αποτυχημένης προσπάθειας των δυο μερών να βρουν μια συμβιβαστική λύση στις διαφορές τους κατά την διάρκεια της συνάντησης τους.

Η υποβολή αίτησης ένταξης της Κύπρου στην Ε.Ε το 1993, ήταν ένα γεγονός που αναστάτωσε την Τουρκία, όπως και το γεγονός πως η Ελλάδα συνέχισε να κάνει 'άρση του βέτο αναφορικά με την ευρωπαϊκή χρηματοδότηση της Τουρκίας και την εγκαθίδρυση πλήρους τελωνειακής ένωσης όπως προβλεπόταν στην Συμφωνία της Άγκυρας. Η ελληνοτουρκική κρίση αναζωπυρώνεται την περίοδο 1994/95, όταν οι κυβερνήσεις Γιλμάζ και Τσιλλέρ υπογραμμίζουν την ύπαρξη διάφορων εκκρεμοτήτων και δυνητικών αιτιών πολέμου στο Αιγαίο. Αυτή η δήλωση συνοδεύεται και από μια έμμεση προειδοποίηση, πως υπάρχει ενδεχόμενη όξυνση αυτών των εκκρεμοτήτων, εάν η Τουρκία δεν λάβει το χρίσμα της χώρας υποψήφιας προς ένταξη³⁰. Η πιο κρίσιμη στιγμή στις ελληνοτουρκικές σχέσεις έλαβε χώρα το 1996 όπου η Τουρκία αμφισβήτησε επισήμως την κυριαρχία των βραχονησίδων των Ιμίων, υποστηρίζοντας πως δεν ανήκε στην ελληνική επικράτεια αλλά πως ήταν γκριζα ζώνη στο Αιγαίο. Η κρίση κλιμακώθηκε με τουρκικές και ελληνικές ναυτικές δυνάμεις να φτάνουν στην περιοχή. Με την παρέμβαση του ΝΑΤΟ η κρίση αποκλιμακώθηκε και στις 31/1/1996 η Ελλάδα και η Τουρκία συμφώνησαν να αποσύρουν όλες τις στρατιωτικές δυνάμεις από την περιοχή. Η Ε.Ε. κατήγγειλε τα γεγονότα μέσω ενός κειμένου που εγκρίθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στο οποίο προειδοποιούσε την Τουρκία να απέχει από παρόμοια περιστατικά εναντίον της Ελλάδας και πως η περιοχή των Ιμίων είναι μέρος των εξωτερικών συνόρων της Ε.Ε. καθώς ανήκουν στην ελληνική εδαφική επικράτεια. Αυτή η αντίδραση του Κοινοβουλίου υπογράμμισε την ελληνική επιρροή εντός της Ένωσης, γεγονός που ενίσχυσε τις τουρκικές ανησυχίες για το μέλλον τους στην Ε.Ε. και για την επικείμενη Σύνοδο Κορυφής του Λουξεμβούργου.

Η κρίση των Ιμίων ήταν η αρχή σε μια σειρά σοβαρών κρίσεων μεταξύ των δύο χωρών. Η περίοδος 1995-1999 υπήρξε ταραχώδεις για τις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας. Στις 4/6/1997 υπεγράφη η συμφωνία σχετικά με την αγορά ρωσικών πυραύλων εδάφους-αέρος S-300 μεταξύ της ρωσικής και της κυπριακής κυβέρνησης. Η τουρκική κυβέρνηση αντέδρασε έντονα και άμεσα καθώς θεώρησε πως η εγκατάσταση του οπλικού αυτού συστήματος στην Κύπρο συνιστά απειλή όχι μόνο για το κατεχόμενο βόρειο τμήμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, αλλά και για την ίδια την Τουρκία, κατηγορώντας την για επιθετική συμπεριφορά²⁹. Η εγκατάσταση των πυραύλων ματαιώθηκε στα πλαίσια του δόγματος Ενιαίου Αμυντικού Χώρου, γεγονός που συνέπεσε σχεδόν ταυτόχρονα με την σύλληψη του ηγέτη του Εργατικού Κόμματος των Κούρδων(ΡΡΚ), Α. Οτσαλάν

στην Κένυα ενώ είχε προηγηθεί σύντομη παραμονή του σε ελληνικό έδαφος. Ο Οτσαλάν είχε επικηρυχθεί από την τουρκική κυβέρνηση για τρομοκρατικές ενέργειες εις βάρος της κυβέρνησης και προκειμένου να αποφύγει την σύλληψη του ζήτησε άσυλο σε άλλη χώρα και βρέθηκε στην Ελλάδα, γεγονός που οδήγησε σε νέα διπλωματική ελληνοτουρκική διένεξη και σε ένα αρνητικό ξεκίνημα του έτους της Συνόδου Κορυφής του Λουξεμβούργου. Η τουρκική κυβέρνηση ήταν εξοργισμένη με την Ελλάδα και ερμήνευσε τις ενέργειές της ως άμεση παρέμβαση στην εσωτερική τουρκική πολιτική³¹. Στην περίπτωση Οτσαλάν η Τουρκία εξασφάλισε χωρίς κόπο ένα εξαιρετικό χαρτί πίεσης στα ελληνοτουρκικά ζητήματα. Η δεκαετία του '90 έμοιαζε να τελειώνει με μια κλιμάκωση των διμερών σχέσεων Ελλάδας και Τουρκίας. Το το αποκορύφωμα της δυσaráσκειας της Τουρκίας έρχεται μετά την απόρριψη της για υποψήφια χώρα προς ένταξη στην Ε.Ε τον Δεκέμβριο του 1997. Το 1998/1999 η Τουρκία κάνει συνεχόμενες διεκδικήσεις στο Αιγαίο με αφορμή το ζήτημα των γκρίζων ζωνών αλλά η Ελλάδα υιοθετώντας διαφορετική πολιτική θέτει ως στόχο την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. καθώς αυτό θα την μεταμόρφωνε σε ένα δημοκρατικό κράτος με το οποίο θα μπορούσε να συνδιαλεχθεί με ευρωπαϊκούς όρους άρα να γίνει λιγότερο επικίνδυνη για την ειρήνη στην περιοχή.

Η Σύνοδος Κορυφής του Ελσίνκι το 1999 έδωσε στην Τουρκία το χρίσμα της χώρας υποψήφιας προς ένταξη. Μια νέα εποχή είχε ξεκινήσει για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Ο πρωθυπουργός Σημίτης μαζί με τον υπουργό εξωτερικών Παπανδρέου εργάστηκαν πάνω στην παρουσίαση της ελληνικής θέσης αναφορικά με την υποψηφιότητα της Τουρκίας στο Ελσίνκι. Η ελληνική κυβέρνηση ήξερε πως θα έπρεπε να συνεργαστεί με την Τουρκία προκειμένου να δημιουργηθεί ευνοϊκό κλίμα για την ένταξη της στην Ένωση, προκειμένου να λυθούν όποια ζητήματα μεταξύ τους αλλά και για εξασφαλιστεί ότι η Κύπρος η οποία ήταν ήδη υποψήφια προς ένταξη θα γίνει κράτος-μέλος ανεξαρτήτως αποτελέσματος της έκβασης των σχέσεων Τουρκίας-Ε.Ε³⁹.

Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις εισήλθαν σε φάση συστηματικής προσέγγισης, ξεκινώντας από μια σειρά ζητημάτων χαμηλής πολιτικής μέσω της σύναψης εννέα συμφωνιών, οι οποίες κάλυπταν ένα ευρύ πεδίο κοινού ενδιαφέροντος. Στο κείμενο των συμπερασμάτων του Συμβουλίου Κορυφής στο Ελσίνκι διαφαίνεται ξεκάθαρα ο ρόλος της Ε.Ε ως επικουρικός παράγοντας ο οποίος είναι σε θέση να διαχύσει τα όποια θετικά αποτελέσματα της ευρωπαϊκής τουρκικής πορείας στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Στην μεταστροφή της ελληνικής θέσης για το ζήτημα της Τουρκίας

³⁹ Ilgaz, M. & Toygür İ. (2011). *EU-Turkey Accession Negotiations: the State of Play and the Role of the New Turkish Foreign Policy*, σελ. 4-7

σημαντικό ρόλο έπαιξε και η προσπάθεια ένταξης της Ελλάδας στην ΟΝΕ, η οποία συνέβαλε στην περικοπή των ελληνικών αμυντικών δαπανών αλλά και η θετική ατμόσφαιρα που είχε δημιουργηθεί έπειτα από τους καταστροφικούς σεισμούς που έπληξαν τις δυο χώρες το 1999. Σε αυτό το πλαίσιο η ελληνική εξωτερική πολιτική ακολούθησε μια φιλελεύθερη στάση έχοντας ως προσδοκία την μετάλλαξη της Τουρκίας σε ένα δημοκρατικό κράτος το οποίο θα σέβεται τις αρχές της καλής γειτονίας, μειώνοντας την επιθετικότητα προς την Ελλάδα. Επομένως, η ελληνική διπλωματία έβλεπε τον εξευρωπαϊσμό της Τουρκίας ως ένα μέσο αναβάθμισης της θέσης της στο πλαίσιο των ανεπτυγμένων χωρών⁴⁰.

3.3. Η ΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΣΧΕΣΗ ΤΟΥΡΚΙΑΣ-Ε.Ε (2000-2016)

Τα αποτελέσματα του Ελσίνκι αποτέλεσαν την προοπτική ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε, με την κατοχύρωση της ενταξιακής πορείας της Κύπρου, και την σταδιακή επίλυση του Κυπριακού και των ελληνοτουρκικών διενέξεων. Η μετέπειτα πορεία των ευρωτουρκικών σχέσεων, του ζητήματος της Κύπρου αλλά και των ελληνοτουρκικών κατέδειξε πόσο άστοχη ήταν η αντίληψη αυτή. Λίγο αργότερα στα πλαίσια της προετοιμασίας της εταιρικής σχέσης μεταξύ Τουρκίας και Ε.Ε, η Ένωση ενέκρινε μια σειρά από οδηγίες που θα έπρεπε να ακολουθήσει η τουρκική πλευρά³¹. Το κείμενο της εταιρικής σχέσης προέβλεπε εκτός άλλων και την υποχρέωση εκ μέρους της Τουρκίας να ακολουθήσει το έργο του Γ.Γ του ΟΗΕ προκειμένου να βρεθεί μια λύση στο Κυπριακό αλλά και για να διευθετηθεί το ζήτημα των συνοριακών διαφορών με γειτονικά κράτη. Σε βάθος χρόνου φάνηκε η αδυναμία μεταβολής της τουρκικής κυβέρνησης στα συγκεκριμένα ζητήματα. Η μόνη διαφορά που κατάφερε το Ελσίνκι ήταν να δημιουργήσει έναν διευρυμένο διάλογο με την Ε.Ε που βοηθούσε σε μια φαινομενική προσπάθεια επίλυσης των ελληνοτουρκικών διαφορών⁴¹.

⁴⁰ Τριανταφύλλου. Δ. & Φωτίου. Ε., (2010). *Τουρκική εξωτερική πολιτική την εποχή του ΑΚΡ*, Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση, σελ. 250-257

⁴¹ Bahcheli. T., Couloumbis. T. A. & Carley. P., *Greek-Turkish relations and U.S. foreign policy: Cyprus, the Aegean, and Regional Stability*, USA Institute of Peace, σελ. 30-39

Η αρχή της δεκαετίας του 2000, προχώρησε χωρίς να έχουν σημειωθεί σημαντικές αλλαγές η εξελίξεις στην χάραξη της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής αναφορικά με την Τουρκία και την πορεία της προς την Ε.Ε. Τον Μάιο του 2001, αμφότερα τα υπουργεία εξωτερικών Ελλάδας και Τουρκίας εξέδωσαν έγκριση για την εφαρμογή μέτρων οικοδόμησης εμπιστοσύνης υπό την αιγίδα του NATO για στρατιωτικά ζητήματα που αφορούν τις δυο χώρες. Η χρονιά ολοκληρώθηκε με την διάσκεψη κορυφής του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Λάκεν στις 14/12/2001 στο Βέλγιο⁴². Στη σύνοδο κορυφής η Ελλάδα ενστερνίστηκε την στάση της απέναντι στο μέλλον της Τουρκίας στην Ε.Ε, καθώς εκείνη την εποχή μερικά κράτη-μέλη έκαναν αναφορά για ελάχιστη μεταρρυθμιστική αποτελεσματικότητα στην Τουρκία, και προκειμένου η Ελλάδα να πείσει τους αμφισβητίες χρησιμοποίησε για παράδειγμα αποτελεσματικής μεταρρύθμισης την βελτίωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Επιπλέον η Ελλάδα υπενθύμισε στους Ευρωπαίους αξιωματούχους πόσο ωφέλιμη θα ήταν η ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε προκειμένου να επιτευχθεί πολιτική σταθερότητα στα Βαλκάνια. Στα συμπεράσματα της Προεδρίας της Διάσκεψης το Συμβούλιο επικρότησε τις μεταρρυθμίσεις της Τουρκίας αλλά τόνισε πως θα πρέπει να γίνει μεγαλύτερη προσπάθεια για την έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων.

Η Τουρκία το 2002 φαίνεται να αποδέχεται τον σεβασμό του απαραβίαστου των συνόρων και της κυριαρχίας κάθε χώρας, το διεθνές δίκαιο και τις διεθνείς συμβάσεις, και ο πρωθυπουργός Ετζεβίτ συνεχίζει την προσπάθεια για την έναρξη ενταξιακών διαπραγματεύσεων. Όμως, η φθίνουσα εξουσία του και οι επερχόμενες εκλογές παραλύουν πολλές από τις μεταρρυθμίσεις το καλοκαίρι του 2002 όπως και κάθε σοβαρό διάλογο με την Ελλάδα⁴³. Ο Ετζεβίτ κάλεσε την Ε.Ε τον Σεπτέμβριο του 2002 να ορίσει την ημερομηνία έναρξης των ενταξιακών διαπραγματεύσεων μόνο για να λάβει αρνητική απάντηση στην τακτική έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Τουρκία. Τα αποτελέσματα της έκθεσης που δεν είναι αρνητικά μόνο για την Τουρκία αλλά και για την Ελλάδα, η οποία αδυνατεί να πείσει τους ηγέτες της Ε.Ε να αντιταχθούν στην πρόταση της Επιτροπής και να οριστεί ημερομηνία έναρξης διαπραγματεύσεων⁴⁴. Οι εκλογές της 3ης

⁴² Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο – Πενήντα Χρόνια Διασκέψεων. (2011, Δεκέμβριος). Ανακτήθηκε από <http://www.consilium.europa.eu/en/splash/>

⁴³ Grigoriadis. I. N., (2003). *The Changing Role of the EU Factor in Greek-Turkish Relations*, London School of Economics and Political Science: Hellenic Observatory, 1st Symposium on Modern Greece, σελ. 10-11

⁴⁴ Οδηγία 2002/49/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Ιουνίου 2002, σχετικά με την αξιολόγηση και τη διαχείριση του περιβαλλοντικού θορύβου. (2002, 25 Ιουνίου). Ανακτήθηκε από <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX%3A32002L0049>

Νοεμβρίου το 2002 οδήγησαν στην εκλογή του κόμματος ΑΚΡ. Ούτε η Ελλάδα, ούτε η Ε.Ε ήξεραν τι να περιμένουν από το νεοεκλεγέν κόμμα, ειδικά στην Ελλάδα υπήρξε μια στάση αβεβαιότητας έναντι της νέας κυβέρνησης σχετικά με το εάν θα προωθούσε την ευρωπαϊκή πορεία της χώρας και μια συνεργασία με την Ελλάδα η εάν θα αναζητούσε μια νέα πολιτική. Ευτυχώς για την Ελλάδα το κόμμα ΑΚΡ δήλωσε ότι θέλει να συνεργαστεί με την Ελλάδα και πως θα αναλάβει ενεργό ρόλο στην επίλυση του Κυπριακού.

Οι στόχοι της ελληνικής κυβέρνησης στην Σύνοδο Κορυφής στη Κοπεγχάγη το 2002 που ακολούθησε ήταν δύο. Ο πρώτος στόχος ήταν να ενταχθεί η Κύπρος στην Ε.Ε και ο δεύτερος να υπερασπιστεί την ένταξη της Τουρκίας και να πείσει τους Ευρωπαίους ηγέτες ότι είναι ζωτικής σημασίας να δοθεί στην Τουρκία ημερομηνία έναρξης των ενταξιακών διαπραγματεύσεων. Αναφορικά με το κυπριακό ζήτημα παρόλο που πολλές χώρες δεν ήταν υπέρ της ένταξης της Κύπρου εξαιτίας της αδυναμίας επίλυσης του κυπριακού, η Ελλάδα απείλησε ότι θα ασκήσει βέτο στην διαδικασία διεύρυνσης αν δεν γίνει δεκτή κυπριακή αίτηση. Με αυτόν τον τρόπο επιτεύχθηκε ο στόχος της ελληνικής κυβέρνησης να διασφαλίσει την ένταξη της στην Ε.Ε, χωρίς να έχει διευθετηθεί το πρόβλημα του νησιού. Ο δεύτερος στόχος της ελληνικής κυβέρνησης ήταν σχετικά με την Τουρκία και την ένταξη της στην Ένωση, στόχος πολύ πιο δύσκολος καθώς υπήρχε έντονος σκεπτικισμός εντός της Ε.Ε για την καταλληλότητα της τουρκικής υποψηφιότητας. Τελικά η Ε.Ε αποφάσισε να αρχίσει τις διαπραγματεύσεις με την Τουρκία το 2004, παρά τις έντονες προσπάθειες της Ελλάδας η οποία δεν κατάφερε να περάσει την πρότασή της³¹. Η αποτυχία της Τουρκίας να λάβει ημερομηνία για τις ενταξιακές διαπραγματεύσεις στην Κοπεγχάγη δεν επηρέασε τις σχέσεις της με την Ελλάδα. Κατά την περίοδο που ακολούθησε η Ελλάδα ενθάρρυνε την τουρκική πλευρά να προχωρήσει σε μεταρρυθμίσεις. Οι διμερείς σχέσεις των δύο χωρών βελτιώθηκαν περαιτέρω με περισσότερο διάλογο και σύναψη συμφωνιών αλλά και πολλαπλών συναντήσεων. Κατά την περίοδο 2003-2004 έγιναν μεγάλες προσπάθειες για την επίλυση του κυπριακού. Η αποτυχία επίλυσης του συγκεκριμένου ζητήματος δεν είχε σημαντικές επιπτώσεις στην σχέση τους. Η αλλαγή κυβέρνησης στην Ελλάδα δεν άλλαξε την στάση της απέναντι στην Τουρκία. Ο Έλληνας πρωθυπουργός Καραμανλής συνέχισε να προωθεί την διμερή σχέση μεταξύ τους. Τον Δεκέμβριο του 2004 η Τουρκία έλαβε ημερομηνία έναρξης ενταξιακών διαπραγματεύσεων, γεγονός που ικανοποίησε τόσο την Τουρκία όσο και την Ελλάδα.

Για την Τουρκία το 2006 ήταν μια χρονιά εσωτερικών αναταραχών, γεγονός που επηρέασε και τις σχέσεις της με την Ε.Ε. Η συμμετοχή της Κύπρου στην Ένωση, και η δημόσια στάση της Τουρκίας ότι δεν ασχολείται με την ελληνοκυπριακή κυβέρνηση επιδείνωσε περαιτέρω τις μεταξύ τους σχέσεις. Τον Νοέμβριο του 2006, η Επιτροπή στην έκθεσή της υπογράμμισε την αδυναμία της Τουρκίας να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της προς την Κύπρο και συνέστησε στο Συμβούλιο να

παγώσει το άνοιγμα νέων κεφαλαίων για το κοινοτικό κεκτημένο. Τον Δεκέμβριο επιτεύχθηκε συμβιβασμός και αποφασίστηκε ότι σε περίπτωση μη τήρησης των συμφωνηθέντων θα υπάρξει επιβολή κυρώσεων προς την Τουρκία⁴⁵. Η ενταξιακή διαδικασία άρχισε το 2007, με προτροπή της τουρκικής κυβέρνησης να διορίσει επίσημο διαπραγματευτή πλήρους ένταξης στην Ε.Ε, τον Ε. Μπαγίς, και κατάφερε να ανοίξει τον Ιούνιο του 2009 το εντέκατο κεφάλαιο περί κοινοτικού κεκτημένου. Τον Οκτώβριο του 2009 είχε προηγηθεί μια διαδικασία αναζωογόνησης της διαδικασίας προσέγγισης των ελληνοτουρκικών σχέσεων σε επίπεδο συνεργασίας θεμάτων χαμηλής πολιτικής. Το Ανώτατο Συμβούλιο Συνεργασίας, το οποίο εγκαινιάστηκε κατά την επίσκεψη του Τούρκου πρωθυπουργού στην Ελλάδα στις 14/5/2010⁴⁶, βοήθησε στο άνοιγμα των κεφαλαίων

Παρά τις όποιες προειδοποιήσεις της Ε.Ε η Τουρκία από την έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων μέχρι σήμερα αρνείται να συμμορφωθεί στο πρόσθετο πρωτόκολλο και να ανοίξει τα λιμάνια και τον εναέριο χώρο της στην Κύπρο. Αύτη η προκλητική στάση της Άγκυρας συνεχίστηκε μέχρι το πάγωμα των διαπραγματεύσεων το 2012 όταν η Κύπρος ανέλαβε την προεδρία στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. Δυο μήνες πριν ο Επίτροπος της Ε.Ε για την Διεύρυνση και την ευρωπαϊκή γειτονία μαζί με τον Τούρκο υπουργό Ευρωπαϊκών Υποθέσεων ανακοίνωσαν την έναρξη μιας νέας ατζέντας αναφορικά με τις διμερείς σχέσεις Ε.Ε και Τουρκίας. Η θετική αυτή ατζέντα όπως ονομάστηκε είχε ως σκοπό να δημιουργήσει νέα πλαίσια στην σχέση τους. Το 2013 βρίσκει την Τουρκία σε μια ταραχώδη εσωτερική κατάσταση και πολλές αναταραχές που επικρίθηκαν από τις Βρυξέλλες, αναφορικά με την παρατεταμένη χρήση βίας και την καταπάτηση ελευθεριών. Παρά τις ευρωπαϊκές αντιδράσεις ο Τούρκος πρόεδρος δήλωσε πως δεν αναγνωρίζει τις αποφάσεις του Συμβουλίου καθότι η Τουρκία δεν είναι κράτος-μέλος της Ε.Ε⁴⁷. Την ίδια περίοδο η στάση της Τουρκίας προβληματίζει την Ελλάδα καθώς συνεχίζει να αγνοεί την ελληνική επικράτεια με παραβιάσεις συνόρων. Η ανθρωπιστική κρίση που εκδηλώθηκε το 2015 ταραξίζει κι άλλο την σχέση Τουρκίας και Ε.Ε. Οι μαζικές ροές προσφύγων προς την Ευρώπη θέτει νέους όρους

⁴⁵ Σχετικά με την έκθεση της επιτροπής του 2016 για την Τουρκία. (2017, 26 Ιουνίου). Ανακτήθηκε από <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A8-2017-0234+0+DOC+XML+V0//EL>

⁴⁶ Διμερείς σχέσεις της Ελλάδας – Τουρκία. (χ.η.). Ανακτήθηκε από <http://www.mfa.gr/blog/dimereis-sheseis-tis-ellados/tourkia/>

⁴⁷ (2013, 23 Ιουνίου). I don't recognize European Parliament decision, Turkish PM Erdogan says. *Hurriyet Daily News*. Ανακτήθηκε 20 Σεπτεμβρίου 2017 από <http://www.hurriyetdailynews.com/i-dont-recognize-europeanparliament-decision-turkish-pm-erdogansays.aspx?PageID=238&NID=48730&NewsCatID=338>

και νέα κεφάλαια στις ενταξιακές διαπραγματεύσεις μετά την Σύνοδο Κορυφής για το προσφυγικό στις Βρυξέλλες τον Δεκέμβριο του 2015. Πλέον η Τουρκία κρατά ένα μεγάλο διπλωματικό προτέρημα, εφόσον τα προσφυγικά ρεύματα περνούν από την εδαφική της επικράτεια για να περάσουν στην Ελλάδα και μετά στην υπόλοιπη Ευρώπη. Το τελειωτικό χτύπημα στη σχέση Άγκυρας Βρυξελλών ήρθε το 2016 με την απόπειρα πραξικοπήματος και την επακόλουθη σκληρή πολιτική του Τούρκου προέδρου, καταπατώντας τα ανθρώπινα δικαιώματα και το θεσμό του κράτους-δικαίου⁴⁸. Κατατρεγμένοι από την τουρκική κυβέρνηση την επομένη του πραξικοπήματος Τούρκοι πολίτες αναζήτησαν πολιτικό άσυλο στην Ελλάδα, γεγονός που δημιούργησε περαιτέρω ένταση στις διμερείς ελληνοτουρκικές σχέσεις. Η Ελλάδα αποφάσισε να αρνηθεί την έκδοση των Τούρκων στην Τουρκία, απόφαση που ξεσήκωσε έντονες αντιδράσεις και έμμεσες απειλές της Τουρκίας όπως άρση της συμφωνίας για το προσφυγικό, διακοπή διαπραγματεύσεων για το κυπριακό ζήτημα, εντάσεις στο Αιγαίο και στη Κύπρο.

⁴⁸ European Commission - Fact Sheet EU-Turkey Statement: Questions and Answers. (2016, 19 Μαρτίου). Ανακτήθηκε από http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-963_el.htm

4.1. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η προκλητική στάση της τουρκικής κυβέρνησης και η ταραχώδης εσωτερική της πολιτική έχουν δημιουργήσει ένα δυσόιο μέλλον για την ένταξη της στην Ε.Ε. Παρά το γεγονός ότι έχουν καταβληθεί όλα αυτά τα χρόνια σημαντικές προσπάθειες προσέγγισης και από τις δυο πλευρές προς την εξεύρεση μιας λύσης, διαπιστώνεται ότι υπάρχουν ακόμη βαθιά κατάλοιπα αυταρχισμού και αδυναμία ως προς την εφαρμογή ενός κράτους-δικαίου από πλευράς της Τουρκίας το οποίο να είναι σε θέση να συμβαδίζει με τις αξίες και τα δικαιώματα που πρεσβεύει η Ένωση. Η περιπέτεια της αίτησης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε έχει διαρκέσει πολλά χρόνια και η κατάληξη της είναι αμφίβολη. Τα αίτια της καθυστέρησης και της πολυπλοκότητας που διέπουν αυτή την σχέση είναι πολλά και παραμένουν άλυτα μέχρι και σήμερα. Τα αίτια αυτά μπορούν να αναζητηθούν στην ιστορία της Τουρκίας και τι μέλλον έχει η ίδια προδιαγράψει με την στάση της στην εξωτερική πολιτική. Οι εναλλασσόμενες τουρκικές κυβερνήσεις από το 1964 έχουν ακολουθήσει διαφορετική πορεία ως προς το μέλλον προς την Ε.Ε και την στάση τους στην Ελλάδα.

Η διμερής αυτή σχέση ξεκίνησε ομαλά το 1964 με πολλές προοπτικές ενώ τα πρώτα σοβαρά σύννεφα φάνηκαν το 1978 όταν οι διαπραγματεύσεις αναστάλησαν εξαιτίας της αντίθεσης του κυβερνητικού εταίρου Εμπαρκάν. Το πραξικόπημα που ακολούθησε το 1980 δεν βοήθησε να αναπτυχθούν περισσότερο οι ευρωτουρκικές σχέσεις αφού είχε ως αποτέλεσμα το πάγωμα της Συμφωνίας Σύνδεσης. Η ένταξη της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ επηρέασε περαιτέρω τις σχέσεις της Τουρκίας και Κοινοτήτων. Η ελληνική πολιτική ηγεσία ασκούσε επανειλημμένα βέτο στην τουρκική ένταξη προκειμένου να την πιέσει να λύσει το πρόβλημα στην Κύπρο και να σταματήσει τις διεκδικήσεις στο Αιγαίο. Ωστόσο, η τουρκική πολιτική στάση δεν άλλαξε καθόλου παρά τις προσπάθειες της Ελλάδας. Το σκηνικό αλλάζει στις σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας με την κρίση των Ιμίων το 1999 και την υπόθεση Οτσαλάν, με μεταστροφή της πολιτικής στάσης απέναντι στην ευρωπαϊκή πορεία της Τουρκίας, καθώς η Ελλάδα αναζητά λύσεις τις οποίες δεν κατάφερε να πάρει με την αντίθεση της στην Ε.ΟΚ σχετικά με την Τουρκία.

Η εισαγωγή του κοινοτικού κεκτημένου στην εσωτερική έννομη τάξη της Τουρκίας και κατεπέκταση η εδραίωση ενός κράτους-δικαίου θα μπορούσε να δράσει καταλυτικά στην εξέλιξη των ελληνοτουρκικών ζητημάτων. Για αυτό το λόγο η Ελλάδα αποφάσισε να είναι σύμμαχος της Τουρκίας στην ευρωπαϊκή της πορεία και να την ωθήσει να γίνει κράτος-μέλος της Ένωσης ώστε να είναι σε θέση να συζητούν τα διμερή τους προβλήματα υπό την πίεση της Ε.Κ. Η μετέπειτα εξέλιξη των ευρωτουρκικών κατέδειξε πόσο λανθασμένη ήταν αυτή η άποψη. Παρά τις όποιες

προειδοποιήσεις της Ε.Ε η Τουρκία συνεχίζει συστηματικά να παραβλέπει τους κανονισμούς που απορρέουν από τις συμφωνίες της με την Ένωση και αρνείται να συμμορφωθεί στο πρόσθετο πρωτόκολλο. Σημαντικό ρόλο στην στάση της τουρκικής πολιτικής διαδραμάτισε και η αποτυχημένη απόπειρα πραξικοπήματος εναντίον του προέδρου Ερντογάν, ο οποίος με αφορμή το γεγονός αυτό ακολούθησε μια σκληρή πολιτική με διαρκή καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δημοκρατικών θεσμών πράττοντας κατά το δοκούν εναντίον όποιου θεωρεί ότι είναι εναντίον του. Οι σύγχρονες πολιτικές εξελίξεις έχουν καταδείξει ότι οι σχέσεις Ε.Ε-Τουρκίας έχουν φτάσει σε ένα πολιτικό αδιέξοδο έπειτα από μια πορεία γεμάτη δυσκολίες και αποτυχημένες πολιτικές. Το ευρωπαϊκό όραμα για την Τουρκία φαίνεται να απομακρύνεται σήμερα πιο πολύ από κάθε άλλη φορά καθιστώντας αμφίβολη και σχεδόν απίθανη την ένταξη της στην Ε.Ε, καθώς το σημερινό τουρκικό κράτος δεν αντιπροσωπεύει τις αξίες που πρεσβεύει η Ένωση και τις οποίες θεωρεί θεμελιώδεις προϋποθέσεις για να είναι μια χώρα κράτος-μέλος της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Arikan. H., (2003). *Turkey and the EU: An Awkward Candidate for EU Membership?*. Λονδίνο: Routledge, σελ.21-25
- Arvanitopoulos, C. (2009). *Turkey' s Accession to the European Union: An unusual candidacy, Constantine Karamanlis Institute for Democracy series on European international affairs*, Berlin: Springer Publishing, σελ.45-50
- Aydin-Düzgit S. (2012). *Constructions of European Identity: Debates and Discourses on Turkey and the EU*. Πανεπιστήμιο Bigli, Κωνσταντινούπολη Τουρκίας, σελ.60
- Bahri, K. (2008). *The Relations of Turkey with the European Union: Candidate Forever?*, Centre for European Studies (CES), σελ. 167
- Barnes I. & Barnes P., (1999). *Enlarged European Union*, Λονδίνο: Addison Wesley Longman Publication
- Canefe. N. & Ugur. M. (2004). *Turkey and European Integration: Accession Prospects and Issues*. Λονδίνο: Routledge, σελ. 173-190
- Grigoriadis. I. N., (2003). *The Changing Role of the EU Factor in Greek-Turkish Relations*, London School of Economics and Political Science: Hellenic Observatory, 1st Symposium on Modern Greece, σελ.10-11
- Gunder. M. M., (1989). *Political instability in Turkey during the 1970's*. Conflict Quarterly, σελ.70 -74
- Hughes, K. (2004). *TURKEY AND THE EUROPEAN UNION: JUST ANOTHER ENLARGEMENT? EXPLORING THE IMPLICATIONS OF TURKISH ACCESSION*. Standard & Poor's Financial Services LLC, Νέα Υόρκη. σελ. 30-45
- Ilgaz. M. & Toygür İ. (2011). *EU-Turkey Accession Negotiations: the State of Play and the Role of the New Turkish Foreign Policy*, σελ. 4-7
- Kramer. H., (1987). *Turkish Application for Accession to the European Community and the Greek Factor*. Λονδίνο: Frank Cass, σελ.107
- Morelli. V. (2010). *European Union Enlargement: A Status Report on Turkey's Accession Negotiations*. Congressional Research Service, σελ.10-13

- Özer, Y. (2012). *Turkey and the European Union: Processes of Europeanisation*. Farnham, United Kingdom: Ashgate Publishing
- Rogers. N. (2000). *A Practitioner's Guide to the Ec-Turkey Association Agreement*. The Netherlands: Kluwer Law International, σελ. 2-5
- Skouroliakou. M., (2005). *The theory that never turned into practice*. Μαϊάμι: Eastern Mediterranean, σελ.16
- Stearns. M., (1995). *Greek foreign policy in the 1990s: Old Signposts, New Roads*. Βαλτιμόρη: John Hopkins University Press
- Tekin, A. (2004). *Turkey' s Place in European Ambitions, Second Pan-European Conference-Standing Group on EU Politics*. Μπολόνια
- Tsakonas. P., (2001). *Post-Cold War Security Dilemmas: Greece in search of the right balancing recipe*. Νέα Υόρκη & Αθήνα: Καρατζάς, σελ. 10-11
- Ülger, I. K. (2016). *The European Union's Role in Turkey's Social Transformation*. Πανεπιστήμιο Kocaeli, Kocaeli, Τουρκία, σελ. 77-79
- White. B., (2003). *The European Challenge to Foreign Policy Analysis*. European Journal of International Relations, σελ.27
- Zyya. O., (2001). *GREEK – TURKISH RELATIONS AND THE EUROPEAN UNION: a critical perspective*
- (1987). *Η ελληνική συμμετοχή στην ευρωπαϊκή Πολιτική συνεργασία 1981-1985*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλας, σελ. 316
- Αλεξανδρής. Α., Βερέμης. Θ., Καζάκος. Π., Κουφουδάκης. Β., Ροζάκης, Χ. & Τσιτσόπουλος. Γ., (1991). *Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις: 1923-1987*. Αθήνα: εκδόσεις Γνώση, σελ. 316-320
- Γιαλλουρίδης. Χ. Κ. (2001). *Η ελληνο-τουρκική σύγκρουση από την Κύπρο έως τα Ίμια, τους S-300 και το Ελσίνκι 1955-2000*. Αθήνα: εκδόσεις Σιδέρης, σελ. 37
- Γρηγοριάδης, Ι. Ν. (2011). *Η πρόκληση του εξευρωπαϊσμού : τουρκική πολιτική κουλτούρα και Ευρωπαϊκή Ένωση*. Αθήνα: Εκδόσεις Σιδέρη, σελ.69
- Μαραβέγιας, Ν. (2007). *Νέα Ευρωπαϊκή Ένωση*. Αθήνα: Θεμέλιο, σελ. 584-590

Μπότσιου. Κ. (2001). *Η Ελλάδα και το ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις την περίοδο 1974-1980*. Αθήνα: εκδόσεις Σιδέρης, σελ.134-180

Ξενάκης. Δ. Κ. & Τσινισιζέλης. Μ.Ι., (2006). *Παγκόσμια Ευρώπη; Οι διεθνείς διαστάσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Αθήνα: εκδόσεις Σιδέρη, σελ.382-390

Πολυχρονάκη, Κ. (2001). *Η Ελλάδα και το ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Σιδέρη, σελ. 286

Τριανταφύλλου. Δ. & Φωτίου. Ε., (2010). *Τουρκική εξωτερική πολιτική την εποχή του AKP*, Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση, σελ.250-257

Bahcheli. T., Couloumbis. T. A. & Carley. P., *Greek-Turkish relations and U.S. foreign policy: Cyprus, the Aegean, and Regional Stability*, USA Institute of Peace, σελ.30-39

Font, N. (2007). *Turkey's accession to the EU: interests, ideas and path dependence*. Universitat Autònoma, Βαρκελώνη.

Lucas. D., (1999). *Greece's Shifting Position on Turkish Accession to the EU Before and After Helsinki*. Ανακτήθηκε από http://www.thesis.net/greece/greece.htm#_ftn63

(2013, 23 Ιουνίου). I don't recognize European Parliament decision, Turkish PM Erdogan says. *Hurriyet Daily News*. Ανακτήθηκε 20 Σεπτεμβρίου 2017 από <http://www.hurriyetaidailynews.com/i-dont-recognize-europeanparliament-decision-turkish-pm-erdogansays.aspx?PageID=238&NID=48730&NewsCatID=338>

Additional Protocol. (1977, 31 Δεκεμβρίου). Ανακτήθηκε από [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21970A1123\(01\):EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21970A1123(01):EN:HTML)

European Commission - Fact Sheet EU-Turkey Statement: Questions and Answers. (2016, 19 Μαρτίου). Ανακτήθηκε από http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-963_el.htm

Political Union. (χ.η.). Ανακτήθηκε από http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_4_zirveler_1985_sonrasi/1990_dubin_zirvesi_baskanlik_sonuc_bildirgesi_ekler_en.pdf

REGULAR REPORT FROM THE COMMISSION ON TURKEY'S PROGRESS TOWARDS ACCESSION. (1998). Ανακτήθηκε από https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/archives/pdf/key_documents/1998/turkey_en.pdf

«Συμπεράσματα της Προεδρίας Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Κοπεγχάγης,» (2002) (πρόσβαση 12 Αυγούστου 2017)

Απόφαση αριθ. 1/95 του συμβουλίου σύνδεσης ΕΚ-Τουρκίας της 22ας Δεκεμβρίου 1995 για την εφαρμογή της οριστικής φάσης της τελωνειακής ένωσης. (1995, 22 Δεκεμβρίου). Ανακτήθηκε από [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21996D0213\(01\):EL:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21996D0213(01):EL:HTML)

Απόφαση αριθ. 1/95 του συμβουλίου σύνδεσης ΕΚ-Τουρκίας της 22ας Δεκεμβρίου 1995 για την εφαρμογή της οριστικής φάσης της τελωνειακής ένωσης. (1995, 22 Δεκεμβρίου). Ανακτήθηκε από [http://www.mof.gov.cy/mof/customs/customs.nsf/All/D35B9D419023F3CEC22573A30039C4C7/\\$file/customs%20union.pdf?OpenElement](http://www.mof.gov.cy/mof/customs/customs.nsf/All/D35B9D419023F3CEC22573A30039C4C7/$file/customs%20union.pdf?OpenElement)

Διμερείς σχέσεις της Ελλάδας – Τουρκία. (χ.η.). Ανακτήθηκε από <http://www.mfa.gr/blog/dimereis-sheseis-tis-ellados/tourkia/>

Εξωτερικές Σχέσεις – Διεύρυνση Ε.Ε.: μια επιτυχημένη πολιτική, (2016) (πρόσβαση 12 Αυγούστου 2017)

Επίσημος ιστότοπος της Ευρωπαϊκής Ένωσης (πρόσβαση 12 Αυγούστου 2017)

Η Συμφωνία Σύνδεσης. (2017, 20 Φεβρουαρίου). Ανακτήθηκε από http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-95-26_el.htm

Η ΤΟΥΡΚΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ. (2000, 20 Φεβρουαρίου). Ανακτήθηκε από http://www.europarl.europa.eu/enlargement/briefings/pdf/7a1_el.pdf

Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων (πρόσβαση 15 Αυγούστου 2017)

Οδηγία 2002/49/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Ιουνίου 2002, σχετικά με την αξιολόγηση και τη διαχείριση του περιβαλλοντικού θορύβου. (2002, 25 Ιουνίου). Ανακτήθηκε από <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX%3A32002L0049>

Συμφωνία συνδέσεως Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας- Τουρκίας. (1963, 23 Δεκεμβρίου). Ανακτήθηκε από <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A21964A1229%2801%29>

Σχετικά με την έκθεση της επιτροπής του 2016 για την Τουρκία. (2017, 26 Ιουνίου). Ανακτήθηκε από <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A8-2017-0234+0+DOC+XML+V0//EL>

Τα βασικά σημεία του κειμένου Συμπερασμάτων. (2004, 18 Δεκεμβρίου). Ανακτήθηκε από <http://www.kathimerini.gr/203912/article/epikairothta/politikh/ta-vasika-shmeia-toy-keimenoy-symperasmatwn>

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο – Πενήντα Χρόνια Διασκέψεων. (2011, Δεκέμβριος). Ανακτήθηκε από <http://www.consilium.europa.eu/en/splash/>

Το χρονικό της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. (χ.η.) Ανακτήθηκε από http://europa.eu/abc/12lessons/key_dates_el.htm